

प्रतापराज्य

नाटकलक्षणा

108
12

Pratap Rudrayam

2 134

॥ व्रतापरदेनाटकंमलक्षणं

108
12

108
12

प्र. रु. ना.

णि

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ अथ नाट्यप्रधानाः प्रबंधानिरूप्यन्ते ॥ तत्र नाट्यस्वरूपनिरूप्यते ॥ चतुर्विधैर
भिनये स्यात्किं गिक पूर्विकेः ॥ धीरोदात्ताद्यवस्था विवृतिर्नाट्यं रसाश्रयः ॥ भावाश्रयं तु नृत्यं स्यात्तत्ता
ललायाश्रयं ॥ एषादशरूपकोक्तप्रक्रिया ॥ नृत्यनर्तयोर्नाटकांगत्वाद्विहस्तरूपं निरूपणं कृतं ॥ न ३
तथोक्तं दशरूपके ॥ मधुरोधतभेदेन तद्वयं द्विविधं पुनः ॥ लास्यताडवभेदेन नाटकाद्युपकारकं ॥ तेन नाट्य
यनदशरूपका भवन्ति ॥ नाटके सप्रकरणं भाषाः प्रहसं नं डिमः ॥ व्यायोगसमवकारो वीर्यं के हा मृगा इति ॥ न ४
द्याश्रयत्वेनाभेद इति शंका न युज्यते ॥ वस्तुनेतुरसासोषारूपकाणां द्विभेदकाः ॥ वस्तुविधिः ॥ प्रख्यातमुत्पाद्यं
मिश्रं वेति ॥ तथोक्तं दशरूपके ॥ प्रख्यातोत्पाद्यमिश्रत्वभेदात्तत्रिविधं मतं ॥ इति हासनिबन्धनं प्रख्यातो कविक
मितमुत्पाद्यो संकराय तं मिश्रं वेति ॥ एवमादिवस्तुभेदात्तायकभेदादसभेदाद्रूपकाणां परस्परभेदः ॥ तथा हि ॥ शिव
नाटके प्रख्यातमिति वृत्ता ॥ धीरोदात्तो नायकः ॥ शृंगारवीररसयोरन्यतरस्य प्राधान्याश्रये धारसानामंगत्वेनाउ

प्रवेशः। प्रकरणोत्पाद्यमिति वृत्तः। धीरशान्तो नायकः। शृंगाररसस्येव प्राधान्यं। भाणो धूर्तविरो नायकः। उत्पाद्य
 मिति वृत्तः। शृंगारवीरयोः सूचनामात्रसारता। प्रहसनेकल्पमिति वृत्तः। पाषंडतापसप्रभृतयो नायकाः। ह
 स्वरसस्य प्राधान्यं। डिमेषख्यातमिति वृत्तः। देवगंधर्वराक्षसपिशुनादयो नायकाश्चोडश। रौद्रसप्रधानं। धीरोद्धता
 ह्यस्य शृंगारयोरनुप्रवेशः। व्यायोगे प्रख्यातमिति वृत्तः। धीरोद्धतो नायकः। वीररसप्रधानं। समवकारे कलि
 तं वृत्तं प्रसिद्धं वा। देवासुरादयो द्वादश नायकाः। वीररसप्रधानं कलितमिति वृत्तः। प्रसिद्धं वा। वीर्या कलि
 तमिति वृत्तं। धूर्तविरो नायकः। शृंगाररसस्य सूचनामात्रसारता। अके प्रख्यातमिति वृत्तः। प्राकृतजनो नाय
 कः। कलणोरसप्रधानं। इहामृगे मिश्रमिति वृत्तः। धीरोद्धतो नायकः। शृंगाररसस्याभासत्वं। अथेतेषां
 सामग्री निरूप्यते॥ तत्र पंचसंधयः॥ तथोक्तं दशरूपके। मुखं प्रतिमुखं गभस्सावमशंसि हतिः। संधिना
 मेकेन प्रयोजनेनास्ति तानां कथां शानां मर्वांतरप्रयोजनसंबन्धः। तत्र आरंभबीजसंबन्धो मुखसंधिः। पक्षवि

धीरोद्धता

धीरोद्धता

प्र. रु. ना.

उसंबंधः प्रतिमुखसंधिः। प्राप्ताशापताकयोः संबधोगर्भसंधिः। नियताप्रिकर्षोः संबधोवमर्शसंधिः॥ फ
लागमकार्यसंबधोनिर्वहणसंधिः। तथोक्तं दशरूपके। बीजविंदुः पताकारव्यं प्रकरी कार्यलिखणः। आरंभयत्न
प्राप्ताशानियताप्रिकलातामाः॥ अर्थप्रकृतयः पंचपंशवस्त्रासमन्विताः। यथासंख्येन जायंते मुखार्थाः प
चसंधय इति। आरंभादीनां लक्षणं निरूप्यते। ओत्सुक्यमात्रमारंभः फललाभाय भूयसे। प्रयत्नस्त
फलप्राप्तौ व्यापारोति त्वरावितः। उपायापायशंकाभ्यां प्राप्ताशाकार्यसंभवः। अपायाभावतः कार्यनिश्च
यो नियताप्रिका। समग्रफलसंपत्तिः फलागमोऽदाहृतः। अथ बीजपंचकं निरूप्यते। लोकोद्दिष्टं कार्यहेतु
बीजविस्तार्यनेकधा। अर्वांतरार्थविच्छेदे विंदुरच्छेदकारणः। प्रतिपाद्यकथांगं स्यात्पताका व्यापिनी कथा। अ
व्यापिनी प्रकरिका कार्यनिर्वहणफलं। मुखार्थपंचसंधयो निरूप्यंते॥ मुखं बीजसमुत्पत्तिः। नानार्थरिसस
भवाः। अंगानि द्वादशे तस्य बीजारंभसमवयात्। बीजारंभानुगुण्येन मुखसंधेरंगानि प्रयोक्तव्यानि। उपशे

शिव

२

पःपरिकः परि-यासो विलोभनं। युक्तिः प्राप्तिः समाधानं विधानं परिभावनं। उद्देदभेदकरणं चार्थनिय
थाक्रमं यथाक्रमं। एषां स्वरूपं निरूप्यते। बीज-यास उपक्षेपः। बीजस्य बहुकरणं परिकरः। बीजनिष्पत्तिः
परि-यासः। बीजगुणवर्णनं विलोभनं। बीजातुकूलप्रयोजनसंघटनविकारो युक्तिः। बीजसुखागमः प्रा
प्तिः। बीजसंनिधानं समाधानं। बीजसुखदुःखहेतुर्विधानं। बीजविषयाश्चर्या विशः परिभावनं। गूढबी बीया ४
जपकाशनमुद्देदः। बीजातुगुणप्रोत्साहनं भेदः। बीजातुगुणप्रकृतकार्यरिभः करणं। एतानि द्वादशमुखसं
धेरंगानि। एतेषां मध्ये उपक्षेपपरिकरपरि-यासयुक्तमुद्देदसमाधानानां आवश्यकत्वं ॥ अथ प्रतिमुख
संधिः॥ लक्ष्यालक्ष्यस्य बीजस्य व्यक्तिः प्रतिमुखं मर्तौ। बिंदुप्रयत्नातुगमादंगान्युस्य त्रयोदश। बिंदुप्रयत्ना
तुगुण्येन प्रतिमुखसंधेरंगानि प्रयोक्तव्यानि। विलासः परिसर्पश्च विधूतं शर्मन्मणी। नर्मद्यूतिः प्रगमनं वि न २
रोधः पर्युपासना। वज्रं पुष्पमुप-यासो वर्णसंहार इत्यपि। एषां स्वरूपं निरूप्यते। संभोगविषयमनोरथो

प्रकरं

विलासः दृष्टनष्टपदार्थानुसरणं परिसर्पः। अनिष्टवस्तुविशेषो विधूर्तः। अत्युपशमनशमः। प
रिहासवचनं नर्मः। अनुरागो हृदयोद्भाप्रीतिर्नर्मद्युतिः। उत्तरोत्तरवाक्यैरनुरागबीजप्रकाशनं प्रग
मनः। छद्मनाहितागमनिरोधनविरोधः। इष्टजनानुनयः पृथुपासनः। प्रमुखनिष्ठुरवचनं वज्रं। अनु
रागप्रकाशनविशिष्टवचनं पुष्पं। अनुरागहेतुवाक्यस्वनोपन्यासः। चतुर्वर्णवर्णनं संहारः। एषामध्ये नि वर्ण
परिसर्पप्रगमनवज्रोपन्यासपुष्पाणां प्राधान्यं॥२॥ अथ गर्भसिद्धिः॥ गर्भस्तु दृष्टनष्टस्य बीजस्यान्वेष
णमुक्तः। अष्टाशापताकानुगुण्येनांगोपकल्मने। प्राष्टाशापताकानुगुण्येन गर्भसिद्धेरंगानि द्वादश
परिकल्मनीयानि। अभूताहरणं मार्गो रूपो दाहरणो क्रमः। संग्रहश्चानुमानं च तोटकाधिवले तथा। उद्देशं
भ्रमाक्षेपाद्वादशांगान्यनुकमात्। एषां स्वरूपं निरूप्यते॥ प्रकृतोपयोगिच्छाचरणमभूताहरणं। तत्त्वार्थ
उकीर्तनं मार्गः। वितर्कप्रतिपादनं वाक्यरूपं। प्रकृतं कथास्मिधानं मुद्राहृतिः। चिन्तिताथप्राप्तिः प्रक्रमः। प्र

स्या

शिवं
३

कृतोपयोगिसामदानवचनसंग्रहः। लिंगादभूहनमनुमानं। रोषसंभ्रमवचनतोटकं। इहजनाभिसंधा
 नंअधिवलं। अपकारिजनाद्भयमुद्देगः। शंकाग्रासोचसंभ्रमः। इहार्थोपायानुसरणंआक्षेपः। एतेषांम
 ध्येअभूताहरणमार्गतोटकाधिवलाक्षेपाणांशान्यं॥ ॥ अथावमर्शसंधिः॥ ॥ गर्भसंधौप्रसिद्धा
 स्यबीजस्यार्थविमर्शनि॥ हेतूनायेनकेनापिविमर्शसंधिरिव्यते। नियताप्रिप्रकर्षोरिगान्यस्यत्रयोद के
 श॥ नियताप्रिप्रकर्षादुगुण्येनविमर्शसंधेरंगानि त्रयोदशप्रयोक्तव्यानि। तत्रापवादस्संयतोविद्वद्वेव
 शक्तयः। द्युतिःप्रसंगःछलनंअवसायोविरोधनं। प्ररोचनाविचलनमापदानंचत्रयोदश। एतेषांस्वरूपनि
 रूप्यते। दोषप्रख्यापनमपवादो। रोषसंभाषणंसंयतः। वधबंधादिकंविद्वद्वः। गुरुतिरस्सुतिर्द्वः। विरोधश्च
 मनशक्तिः। तर्जनोद्देजनेद्युतिः। गुरुकीर्तनंप्रसंगः। अवमाननंछलनं। स्वशक्तिप्रशसनंअवसायः। क्रोधसरब्धाना
 मन्योन्यविक्षेपोविरोधनं। सिध्वद्वाविश्रेयष्टप्रशसनंप्ररोचना। स्वगुणाविकारणंविचलनं। कार्यसंग्रहणमादानं।

विधूननं

६१

एषां शक्तिव्यवसायप्ररोचनादानानि प्रधानानि ॥ अथ निर्वहणसंधिः ॥ बीजवतो मुखार्थविप्रकीर्णो
 यातर्थः। ऐकात्म्यमुपनीयते तत्र निर्वहणं हितम्। फलाप्तिकार्यगुण्यदंगान्यस्य चतुर्दश। फलाप्तिकार्यगुण्ये ननु
 न निर्वहणसंधेरंगानि चतुर्दश प्रतिपादनीयानि। मुंघिर्विरोधो ग्रथनं निर्णयः परिभाषणं। प्रसादनं दसम
 यः कृतिर्भाषापगूहनी। पूर्वभावोपसंहारो प्रशस्तिश्चतुर्दश। एषां स्वरूपं निरूप्यते। बीजोपगमनसंधिः। विरोधः
 कार्यमार्गः ॥ कार्योपकरणं ग्रथनी। बीजानुगुणकार्यप्रख्यापनं। निर्णयः। मिथोजलनं परिभाषा। पर्युपास
 नं प्रसादः। वाञ्छितार्थप्राप्तिरानन्दः। दुःखप्रशमनं समयः। लब्धस्थिरीकरणकृतिः। प्राप्तकार्यनुमोदनमाभा
 षणं। अद्भुतार्थप्राप्तिरुपगूहनी। इष्टकार्यदर्शने पूर्वभावः। कार्यार्थोपसंहारः। शुभशंसनं प्रशस्तिः। अथ व्याशिव
 तुर सर्वाण्यंगानि प्रधानानि। एवं च षष्ठ्यंगसहितार्थसंश्लेषः प्रतिपादितः ॥ एतेषां षड्भ्योजनानि संभवन्ति वि
 वक्षितार्थप्रतिपादनं गोप्यार्थगोपनं। प्रकारार्थप्रकाशनं। अभिनेशगसमृद्धिः। चमत्कारकारित्वं। इति वृत्तविसार
 य

श्वेति॥ तत्र इति वृत्तं सूच्यमसूच्यं चेति द्विविधं। असूच्यमपि द्विविधं। दृश्यं श्राव्यं चेति। तत्र सूच्यस्य सूचनाप्रकारः प
 चविधः। तथोक्तं दशरूपके। विष्णुं भूलिकां कास्यो प्रवेशो कावतारणै रिति। एषां स्वरूपं निरूप्यते। इति रतिष्यमाण
 नां कथाशानां प्रदर्शक इति। संक्षेपार्थं विष्णुं भूमध्यपात्रं प्रयोजितः॥ १॥ स द्विविधः। शुद्धसंकीर्णश्चेति। केवल
 संस्कृतपात्रशुद्धः। संस्कृतपात्रं तमिश्रसंकीर्णः॥ अथ भूलिका॥ अंतर्यामिनिका संस्थे भूलिका र्थस्य सूचना।
 त यत्र यत्र नेपथ्यं गतेः पात्रैः अर्थसूच्यते सा भूलिका। अथा कास्यं॥ अंकांतपत्रै रकार्थं उत्तरां कार्थसूचना। यत्र पू
 र्वं कपात्रैः उत्तरां कार्थसूच्यते तदंकार्थं॥ अथ प्रवेशकः॥ इति रतिष्यमाणानां कथाशानां निदर्शकः। प्रवेशकस्त
 नाद्यां केनीचपात्रं प्रयोजितः। नीचपात्रं प्रयुक्तः। आद्यां केन प्रयुक्तः॥ अथांकावताराः॥ यत्र स्यादुत्तरां कार्थः पूर्वांका
 थानुसंगतः। असूचितां कपात्रं तदंकावतरणं मतं। एभिस्सूच्यं सूचयित्वा दृश्यमंकेः प्रदर्शयेत्। अत्रांकस्वरूपं निरूप
 त। प्रत्यक्षनेतृचरि बिंदु यत्किं पुरस्कृतः। अंको नाना प्रकारार्थसंनिधानरसाश्रयः॥ अथामुखं निरूप्यते॥ सूत्रधारो

त्रयोक्तव्यः

नटीरू तेमारिषवाविदूषकं। स्वकार्यप्रस्तुताक्षेपिचित्रोक्त्यायनदासुरवा। प्रस्तावनावातत्रस्यकथोद्धातप्रवर्त
 कं॥ प्रयोगातिशयश्चेतित्रीत्यंगान्यासुरवस्यहि। एषामंगानांस्वरूपनिरूप्यते। स्येतिवृत्तसमवाक्यमर्थवायत्र
 सूत्रिलोः। गृहीत्वाप्रविशेत्पात्रं कथोद्धातोद्विधेवसः। प्रस्तुतमानकालस्यगुणवर्णनयास्वतः। प्रविशेत्सूचितेपा
 त्रयत्रस्यातत्प्रवृत्तकं। एषोयमित्युपक्षेपान्नसूत्रधारप्रयोगतः। पात्रप्रवेशोयत्रायं प्रयोगातिशयोक्तः॥ वीथ्य
 गान्यासुरवांगलादुच्यंतेत्रस्यभावतः। उद्धात्यकावलगितेप्रपंचविगतेक्षले। वाक्केस्थधिवर्लेगंडमवस्पंदितना
 लिके। असत्प्रलापव्याहारमृदवानित्रयोदश। तेषांस्वरूपनिरूप्यते। गूढार्थपदपर्यायमालारूपेणप्रश्नोत्तरमा
 लारूपेणवा। उद्धात्यकंद्विविधा। अवलगितमपिद्विविधा। अन्यकार्यछेदना अन्यकार्यकरणं अंप्रकृतकार्यसि
 धिश्च। असङ्गतमिथस्तोत्रप्रपंचः पूर्वरगेनटादिभिः साम्यादनेकार्थकियोजनंविगता। प्रियसदृशोर्वक्त्रे
 प्रयोर्विलोचनेक्षले। साकांक्षस्यापिवाक्यस्यनिर्वर्तनमुक्तेः प्रत्युक्तिर्वाक्केलिद्विविधा। स्पर्धयान्योन्यवाक्या

अध्यासंभार

धिक्कृन्निधिवलं। सहस्रोदितं प्रसक्तविरोधिगंड। रसवशात्कान्यधारव्यानं अवस्पंदितो। सोपहासानिगूढार्थाप्रहे
 लिकानाळिका। असंबंधकथाप्रलापोसत्प्रलापः। अन्यार्थहास्यलोभकरवचनव्याहारः। दोषाणां गुणत्वप्रतिपा
 दनमृदवं। एतेषांमध्ये कतिचनप्रस्तावनायां प्रयोक्तव्यानि॥ ॥ अथ दशरूपकाणां स्वरूपनिरूप्यते॥ तत्र सगिर्भु
 स्वप्रतिमुखगर्भविमर्शोपसंहृतैः। पूर्णप्रकृतिरन्येषां अधिकारिकवृत्ततः। वीरशृंगारयोरेकः। प्रधानयत्रवर्ण्यते।
 प्रख्यातनायकोपेतनाटकं तदुदाहृतं। अथ नांदी स्वरूपनिरूप्यते। अर्थतः शब्दतो वापि मना काव्यार्थसूचने। यत्र
 ह्यभिर्द्वादशभिरष्टादशभिरेव वा। द्वाविंशत्यापरे वापि सानांदी परिकीर्तिता। नाटकादिरूपकाणां मादौ विहितं पद्यं
 नांदीत्युच्यते। वेणीसंहारे अष्टादशपदानांदी। अनर्घशयवेद्वादशपदानांदी। वालरामायणादौ द्वादशपदानांदी।
 कौश्वत्रांश्यां पदनियमो नाभ्युपगतः। नांदीतरप्रविष्टेन मूत्रधारेण रंगप्रसाधनपुरस्सरभारतीरुत्या अयलोः श्लोकैः
 काव्यार्थः सूचनीयः। तथोक्तं दशरूपके॥ रंगप्रसवमधुरैः श्लोकैः काव्यार्थसूचकैः॥ चतुर्कं चिदुपादायभा

प्र. रु. ना.

वीर्य

संकां

रती वृत्तिमाश्रयेत्। एषा प्रक्रियानाटकस्यैव मुर्या॥ अथ प्रकरणं॥ उत्पाद्येनेति वृत्तेन धीरशांतत्वधान
का शेषनाटकतुल्यांगं भवेत्प्रकरणं हितम्॥ अथ भाणं॥ मभारती वृत्तिभूयिष्ठं श्रेयः सोभाग्यसंस्तवेः॥ सू
ते वीरशृंगारो विटेन निपुणोक्तिना॥ कळितेनेति वृत्तेन धूर्तचारित्रवर्णनं॥ एकांको मुखनिर्वाहो यत्र भाणः स
समतः॥ अथ प्रहसनं॥ यत्र संध्ये गवैत्यंगवर्णनं भाणवन्मतं। हास्योरसः प्रधानस्याङ्गवेत्प्रहसनं हित
म्। तत्रिविधं॥ शुद्धं वैकुण्ठं संकीर्णं चिति॥ तत्र शुद्धं पाषंडविप्रप्रभृतिविवेकसमाकुलं॥ वेषभाषादिसहि
तं शुद्धं हास्यवचोवितं॥ अथ वैकुण्ठं॥ कामुकादिवचोवैषम्यं डकं चुकितापसेः। प्रहासाभिनयप्रायं विकृतं तत्प्रकी
र्तितं॥ अथ संकीर्णं॥ यद्दीर्घं गैः समाकीर्णं धूर्तसंकुलं॥ अथ डिमः॥ यत्र वस्तु प्रसिद्धं स्याद्दृश्यः केशिकी
विना॥ नेतारो देवगंधर्वापक्षरक्षो महोरगाः॥ भूतप्रेतपिशाचाद्याः पांडुराद्यंतमुद्धताः॥ हास्यशृंगाररहितारसा
शोद्धप्रधानकाः॥ चत्वारोकाः संधयश्च चत्वारो मशीकर्तताः॥ महेंद्रजालसंयामसूर्यचंद्रग्रहादयः शेषनाटकव

बि. व.
६

उरसो धरणा ग्यादि निमित्तोपद्रवास्त्रयः ॥ धर्मार्थको मानु गुणास्त्रिः ॥ गारदीतयः ॥

सर्वसङ्गः परिकीर्तितः ॥ अथ व्यायोगः ॥ ॥ परव्यातमिति वृत्तं स्यादुद्धतो नायको मतः ॥ गभाविमर्शसहितं तिमवद
सपोषणं ॥ एकवासरकार्यं च स व्यायोगो महारणः ॥ ॥ अथ समवकारः ॥ ॥ यदा मुखनाटकवत्संध्यो मर्शवि
र्जिताः ॥ नेतारो द्वादश पृथक् लादे वासुरादयः ॥ वीरप्रधानाश्चरसाः त्रयोकास्ते पुत्रक्रमात् ॥ वस्तुस्वभावदे
वादि कृताश्रयः कपटास्त्रयः ॥ प्रथमे के निवस्य कथायामत्रयावधि ॥ यामावधि द्वितीये के त्रितये त्वर्धयामि
का ॥ असौ समवकारः स्याद्दीर्घगैः के शिद्वितः ॥ ॥ अथ वीथी ॥ ॥ यत्र भाणवदंगानां कृतिवृत्तिस्तु के शिकी ॥
शृंगारो परिपूर्णत्वात् सूचनीयोतिभूयसा ॥ उद्धात्यादीनि बांगानि सा वीथी वीथिवन्मता ॥ ॥ अथांकः ॥ ॥ यत्रेति वृत्तं
प्रव्यातं प्रधानं करुणारसः ॥ स्त्रीणां विलसो वाग्युर्धनेतारः प्राकृतानराः ॥ भाणवत्संधिवृत्त्यादिसुसुप्तो कस
हितः ॥ ॥ अथेहामृगः ॥ ॥ सिंहमीहामृगे वृत्तं चतुरके त्रिसंधिकं ॥ मर्त्यदिव्योचनियमानायकप्रतिनायको ॥ ॥ धी
रोद्धतोस्त्रिपदियाहर्तुको मोचका मुको ॥ अवर्धयुधमन्यो न्यभासरसयोक्तयोः ॥ एषा प्रक्रिया दशरूपकोक्तर

मिश्र

कौतुकस्तु विवेकस्य कौतुकः कंकणं विवेकः

प्र. रु. ना.
प्रि

त्यनुसारेण ॥ ॥ अथ सांगं नाटकमुदाह्रियते ॥ ॥ भद्रो कौतुकं वेदिष्ठागतवतोरन्योन्यमासेदुषोश्चोलेर्मरुहि
मावळप्रभृतिर्देवैर्हरांश्चादिभिः ॥ व्याघ्रां पार्श्वयुगे पुरां बुजभुवा पश्चाच्चमेनादिभिस्साधीभिश्चिवयोरपा
गसरणिर्वैवाहिकीपातुनः ॥ एषाद्वाविंशतिपदानां दी ॥ अस्यां विवाहप्रवृत्ते योश्चिवयोर्वर्णनिवासकळनरेन्द्र
परिवृतस्य धृतापरुद्रस्य काकतीप्यलक्ष्मीप्राप्तिरिति नाटकप्रयोजनरूपा किं विदथं शक्त्या सूच्यते ॥ नाट्यं
ते सूत्रधारः ॥ समेतादवलोक्य सहर्षं कथमसूचित एव समंततोरंगमंगलविधिः ॥ तथा हि ॥ आविष्कु
र्यंति मुरजाः सर्वतश्चक्षुः ॥ धुंशः संगीतोपनिषद्विद्यां वीणाः प्रस्तावयंत्यमूः ॥ एतद्गप्रसाधनं ॥ अथ प्रा
र्थनं ॥ भूभुवः सुतामहादेवो पितरो यस्य विश्वतोः ॥ नरनागाकृतिः श्रीमान्नृसदेवः ॥ यसेस्तु वः ॥ ॐ धर्मवलोक्य ॥ शिव
धिरादनुकूलेन कालेनापगतदुर्दिनानिदिदुःखानि विहरद्वाजहंसश्रीविलसन्निवमंडलः ॥ प्रसाधयानि ॥ ७
सन्मार्गप्रसन्नः शरदागमः ॥ काव्यार्थसूचिकाभ्यां नृनुसमाश्रयणेन संस्कृतप्रायरसाश्रितवाग्यवहाररूपाभ

२ यतः २
१ श्लोकाभ्यां १

नृय १

रतीकथिता। सविनयमुपसृत्या। सभाभिमुखमजलंबद्धा॥ भोभोमध्यमभुवनभागधेयविवर्तितस्यैकशि
 लानगरपुण्यशशोः काकतीयकुलदेवतायाः स्वयंभूदेवस्य सततमहोत्सवमासे दिवा सोविहसः कला
 एविनाद्यवेदाचार्यस्य पुत्रमभिनयदर्पलमामभिमतरूपकप्रयोगानुसयापरमनुगृहीत॥ आकाशक
 लंदितो किं दूयायस्मि जगन्मंगलमस्ति वस्तुपस्मै स्वयंभूः स्पृहयत्यजस्रं। तच्छ्रोत्रपोलोचनयोः प्रधौ नष्टं पथानः
 गाटकं नाटकमाविरस्तु॥ इति सहर्षं॥ अस्मिन्ननोरथसंवाद्येव परिषदादेशः। यत्पतापरुद्वचरितानुवं
 धः प्रबंधः॥ सामाजिकानां मनसि वर्तते॥ अहो सर्वसुघटितं॥ अनुविधात्रा धातायतः। सभा स्वयंभूपः अतुल्यविधा
 रमेश्वरस्य प्रतापरुदस्य गुणमहार्घाः॥ अहं च नाद्यश्रुतिपारदहो सुधा मुचस्तस्य कवेष्ववाचः॥ प्रशंसायां श्रुति
 भिमुखीकरणरूपा भारती वृत्ते रगं प्ररोचना॥ सविमर्शः॥ कथमस्मत्प्रेयसी संगीतसारिका विरयति॥ प्रविश्य
 नदीपुरो वलोक्य। सस्पृहो किं भारता श्रूयते मंजीररवः सभार्या विहरत्याः॥ अथ संगीतश्रुतेर्विज्ञातमेवना
 १ किं भारये सुधै मंजीररवो सहायि विहरंतीये। अहं संगीय सुद्धा दिग्गजाद नंद प्पु मुहुरु स्तुतिं पावो १

नरत्नामंगीसमगीकाविलंबिअं।सज्जीकिआखुएस्ता।केणवुणरुचएणफोवोउपक्रमीयहु४१अआइमंहिकोणिओओअणुचिदिअदुति१

प्र.रु.ना.

द्यप्रमुखतूर्यनिनादः।एतत्साम्यादनेकार्थयोजनारूपप्रस्तावनोर्गविगतं॥उपसृत्य॥नटी॥इदंमस्मिआज्ञा
पतुंयेकोवानियोगोमनुष्ठीयतामिति॥सूत्रधारः॥आर्योयद्देहेकलहंसनादमधुरांगास्यामिगीतिंधुवो
लास्येसारुभिरगहारललितेराविष्मिष्यामियत।नोद्यैयकिलरंगमंगलविधिंपादयिष्याम्यहमागित्युक्तं
वेतिदद्यनिपुणेनिर्वृटमेवत्वया॥एतत्प्रियसदृशैर्विकेसुप्रेयेरुणलंभनालं॥नटीसमयौ।नोद्यैसामग्री
समग्रीकर्तुंविलंबितं॥शुद्धीकृतारवत्वेष्टा।केनपुनारूपकेणप्रयोगउपक्रम्यते॥सूत्रधारः॥नन्विदमेवरूपय
त्वमितिपत्रिकोददाति।नटीगृहीत्वासंस्कृतमाश्रितवाचयति॥तेजःपर्यायहरयोःकिंकिंसंबोधनमर्तं।किमा
शीर्षदविषयो।विद्यभायकृतिश्चका।नटीसमदस्मितं॥निगूढार्थवत्त्वेतच्छेकानांवचनंप्रतिभाति।कीदृशमुत्तरं
निरूपयत्वार्यः।सूत्रधारः॥अयिसुव्यक्तमेतत्॥प्रतापरुद्रकन्याणामितिप्रतीयतएव॥एषानिगूढार्थानालिका
नटी॥कथंकथंनोमधेयमनोहरखलुनाटकं॥प्रतापोपपदंतस्यराज्ञोनामकथंजातमितिपृच्छते॥सूत्रधारः॥पि
निरुद्धंखुएदंछेयाणंचअणंपडिहाइकीविसंउत्तरंनिरुद्धेदुअज्जे॥अकहंकहणाअअणामहेजाणुबंधमण्डरंखुनाज्जे।पआवोपपदंतस्सरणेणा
णोक्कणामकहंजाअतिपुच्छीअदि११

नदयकर्तव्य
मित्यर्थः।

द्विःत्रिरूपादानं
धेकः

१ नू

नुबंध१

य

रम्यं३

तेजपर्यायः प्रतापः
रूपमपि रुद्रः त
शिवोक्तो
धनप्रता
पतुदति

२ लोउगलंकणजुअलस्सभाअहेअदेदंनमत्तुअलंनुणिअदिचिरस्सनद्विज्जापुवदणं।फलियं।जेणलोपमंगलं कम्मपिनरे
 येश्रयता।तंसुजातंसमुहीक्ष्यक्षोण्यांरविमिवोदितं।प्रतापरुइइत्यारव्यामकरोत्ताकतीश्वरः॥अन्यत्र॥विहो
 विश्वेकवीरस्यकाकतीय्यकुलेस्त्विह।अवतारममुंज्ञात्वावीररुईप्रवक्षते॥नटी॥लोकानांकण्डिगलं
 स्थभागलेयो नएतन्नामयुगलंश्रूयते।विरस्यनाद्यविद्यादुकीर्तनंफलितं।नलोकमंगलंकाकतिनरेइ ये
 चरितंअभिनीयते॥एतन्नाद्यप्रसंगेप्रकृतकार्यवर्त्तवनादवलमिति॥सूत्रधारः॥अहोप्रज्ञासंवाद्योय
 मायुष्यत्याः।यदियंकवीनांप्रश्नोत्तररूपमालिका।यथाकिल॥किंलोकश्रवसोर्भाग्यमंगलश्रवणंमुहुः।
 किंमंगलंप्रतापंकुरुदस्यचरिताहुते॥एतत्प्रश्नोत्तरमालारूपमुद्धृत्यकं॥नटी॥आर्यपरिवर्तनेनसर्वसं
 घटते॥सूत्रधारः।आर्यत्वयादारेरुदास्थीर्नाद्यसंपदियमम॥प्रबंधलक्ष्मीरित्येवविदर्भमितिस्पृशा॥
 एषमिधःस्तोत्ररूपःप्रपंचगनटीएतादृशगुणमहाघंप्रतापरुइचरितेअधिकुर्वन्तस्तस्यःकवेःसंपूर्णसि
 रस्वतीप्रसादः॥सूत्रा।आर्येएवमेवानन्वेष्टाकविभारत्योर्वक्त्रिः।यथाकिल।मातभरितिवत्सकितवक्ष्या
 २ देआरिसागुणमहच्चपआवरुइचर्यमहिकरंदःसतस्सकंइणेसंरूपेणसरस्सइयसाओ२

दचरिअं।अहि
 णिउज्जिपिर

अज्जपरिवदणे
 णसवसंघरीय

प० रु० ना०

याचेद्यकिं प्रस्तुतं। जुद्धाकाकतिवीररुद्ररूपतेः स्तोत्राय संनद्यति। ज्ञातं ते विरं हं तु वाग्लहरयसंध्यानदृष्टं जटित्वंगो
लितरंगिणीकलकलारंभप्रियं भावुकाः॥ एषा अन्योन्यसंल्लापरूपावाकलिः॥ नटी॥ अस्माकमीदृशी नरेन्द्रचरिता
नुल्लोनाद्याडंबरो भवति न वेति साधसेन वेपते मे हृदये॥ सूत्र॥ आः किमुच्यते॥ निरवद्याननुममकाद्यविद्यासा
मयी॥ कीदृश्या पुनः स्तवगीतयोग्यतया भविष्यति॥ नटी॥ संगीतसारमहाणं विउडेल्लुते॥ अवधानयानपात्रमा
रोहयत्वार्थः। एतदन्योन्यवाक्याधिक्यमधिवलं॥ सूत्रधारः॥ चिरमवहित एवास्मि॥ नटी॥ नन्विद्यसुपक्रम्यते ध्रु
वागावप्रतिज्ञावचनसंभ्रमोदितमिति गर्डे॥ नटी॥ सस्मिते। कथमार्यो ध्रुवो गायति॥ सूत्र॥ अयि कथमल्लोकि एव
त्वरानाद्यविद्येति शेषं न ज्ञेयं॥ एतदुक्तस्यान्यथा योजनरूपमवस्येदितं। आर्ये नूनं ध्रुवागानोत्सुकं वद
य। तदारभ्यती संगीतिः॥ नटी॥ तथा करोति॥ लक्ष्मीसरस्वती वेयं धवलितभुवनीतरानिराजंती विलसत्कुवल
यत्रीः॥ राज्ञः प्रसाधनं करोति॥ सूत्र॥ आकर्ण्य सरसावेशी॥ गाढालिंगनसंमर्दस्य क्षरगलसुधा॥ ध्रुवो करो

शिव
९

मिसवंगीः श्रोत्रैकामृतवर्षिणी ॥ एष सरसावेशा गदसंगतार्थव्याह्वरूपः प्रलापः ॥ नटा ॥ सोत्सोह ॥ सुकुमारारव
 न्वेषा ॥ आर्यस्य निर्दया लिंगनपीडनं न सहते ॥ एष हास्यलोभकरो व्याहारः ॥ सूत्रः ॥ स व्रीड ॥ रसास्वादेन तरे
 येमाद्यतिविपश्चितः ॥ त एव भावुका लोके भवन्ति हृदया लवः ॥ एतद्दोषस्य गुणत्वान्मदव ॥ नटी ॥ अर्थो नंतर करणी
 यं निरूपयतु ॥ सूत्रः ॥ न च यं सभापतिर्देवस्वयं भूरुद्र उपश्लोक्यते ॥ सर्वंगविलसत्सर्वमंगलालंकृता कृतेः ॥ क
 दस्य महिमा भाति विश्वानुग्रहकारिणः ॥ नेपथ्ये ॥ भो भो सत्यं ॥ सर्वंगीण सर्वमंगलालंकृता कृतिरेवायं रुद्रदेव
 इति ॥ सूत्रः ॥ आकर्ष्य ॥ सहर्षं ॥ कथमुपकीर्तयेवास्मद्वाक्यानुगुण्येन प्रस्तुतस्यानुगुणं कुशलैः कुशीलवैः ॥
 यतः काकतीश्वरगुणवर्णनयोग्यतया वचननिवर्णनात्प्रवृत्तं होपक्षिप्यते ॥ अयं कथोद्धातः ॥ पुरो वलोक्य ॥ कथ
 मेतौ वैतालिकावित एवाभिवर्तेते ॥ एषो यमित्युपक्षेपा प्रयोगातिशयः ॥ प्रस्तावनांगं ॥ तदेह आवा मपि अनंतर
 करणीया यमसुती भवावइति नष्कंतौ ॥ समग्रं ग प्रस्तावेना ॥ ततः प्रविशतः कापिल्यलूतको ॥ वैतालिको ॥ प्रथमः ॥

पहासं

ला

मि

प्रहर्षा योयं ज्ञातस्त्रिलोकी प्रथित सुवरिते का कतीप्या न्वायेयस्मै श्रेयांस्य जघ्रं वितरति भगवाद्देवदेवः स्वयंभूः।
 यस्यात्ता सर्वपृथ्वीपतिमकुटमणिश्रेणिके ली वयस्यास्सोयं भूपालमोल्लिजयति गुणमहाशूद्रदेवो नरेन्द्रः। स्व
 यंभूर्भगवान्देवदेवः श्रेयै वितरणरूपबीजस्य न्यासादुपक्षेयो गंग॥ द्वितीयाः। योरुद्रोरजताबले स्थितिगादधा
 गनारिष्ठितः सोयं संप्रतिका कतीश्वरकुले सर्वगनारिष्ठितः। स्थानेयविषभावलोकन कलामात्रेण भस्मीकृ
 ता न्यासवैरिपुणालिचित्रमधुना खड्गे विषधायते। प्रथमः॥ सखेसाधुसमर्थित॥ अन्यथा कथमस्मै महारा
 जायस्व प्रेकुल गुरुसदृशः स्वयंभूदेवः श्रेयः संग्रहकारिका मुपदिष्टवान्। स्वयंभूदेवस्य बीजस्य ब्रह्मकरण
 त्परिकरः। द्वितीयाः। सविप्रशिवर्यो कथमवगतं राजरहस्यं वयस्येन। प्रथमः। सखे। कस्य वानविदितमिदं। यत्सर्व
 स्मिन्नपि निज नगरे महोत्सवमादिशता रुद्रनरेश्वरेण कुलदेवतायाः प्रसादरूपस्य प्रख्यापनेन निष्पत्तेः परित्या
 सः। द्वितीयाः॥ अहो निरंतर प्रसादोऽनुभवता देवस्य। यथा का कतीप्य प्रसवेदुःश्रेयास्तु तं रोतं रमावर्धयेते बीजस्य श्रेयो

दुर्वधगुणरूप्यापनेनविभोभनं। तदेतस्मिन्नेवमहोत्सवेमहीमंडलाखंडलंचलमर्त्यगंडमुपश्लोकयितुमंयमेवावसरः। तदेहिराजकुलंप्रविशावः। प्रथमः। वयमस्यसोप्रतंपुरोधः प्रमुखानमात्यवृक्षाश्चपुरस्त्यक्त्याणस्वप्रक्रममीमांसमानोनपतिरभ्यतरस्थानमधिनिष्ठति। तदावामपितावदितोगत्वायथावसरंप्रयतिव्यावहइतिपरिक्रम्यनिष्क्रमो॥ अयमुद्धविष्कृभः॥ ततःप्रविशतियथानिर्दिष्टेराजाचामरयाहिलीच॥ राजा॥ सहर्षतिशयो। अहोप्रसादातिशयः परमेश्वरस्य। मामाकर्माभिजनंतमसजयतिश्रीकाकतीय्याद्ययः पातिव्रत्यसुपेतिसांप्रतममीधस्मासुविश्वभरा। अस्माभिर्निजहोः प्रसूतिमधुनाधन्यासगोमन्यतेयत्कर्तव्यमुपादिशकुलपतिर्देवस्वयंभूस्वयं। पुरोधसः। महाराजभवादृशाएवपरमर्हति। तादृशमहामहिम्नोदेवस्यहितोपदेशान्। अथवाकिमत्राभिनवंपुत्राणांहितोपदेशाधिकारः पितुरेवयदीत्यंकथयति। तद्विदः। सैवोमाचेतिनिर्दिष्टासोमाचेतिपथामगात्। तवमाताशिवः साक्षाद्देवो गणपतिः पिताः॥ मंत्रिणः। एवमेतत्। अन्यथाकथमीश्वरप्रसादादतेनिरकुशस्त्रीव्यक्तिविशेषस्य

लोकाधिपत्या॥ एवंमादुपशंभुनागणपतिमहाराजेनाभ्यंतरस्यानुभावमहिम्नः सहशमत्रपुत्रइतिव्यवहारः कृतः
तः॥ तदनुगुण्यचरुद्रइति समारम्भा॥ पुरोधसः॥ सकौतुकं॥ कीदृशी देवस्य स्वप्नोपदेशपरिपाटी॥ राजा॥ सादरं॥
इदं निवेद्यते॥ कदाचित्कल्याणैरजनि समये स्मैरवदनं पुरः प्रादुर्भूतं सयुवतिवयुः साक्षनिटिलं स्रवती चंद्राभ्यां म
हितमकुटं प्रेक्ष्य किमपि स्वयं भूदेवो सावहमिति हठोत्थानमभजं॥ अंनंतरं स्वप्ने एवावपुषा हंनमसृत्त्यसुवस्त्र
नृत्यागिरा॥ स्वामिने काकती शानोभलासनमुपाहरं॥ वामरग्राहिणी॥ अहो देवस्यानुसंधाने॥ यत्स्वप्नेपि कुल
स्वामिनः समाराधने॥ पुरोधसः॥ किमुच्यते॥ अविष्टमक्तयः खलु स्वयं भूदेवे काकतीय्यनरदेवताः नततः॥ राजा॥
शय्याशिरःस्थानकृतस्य पूणकुंभस्य तोयैः परिकल्पापाद्य॥ अतीदुसारैर्मणिभिः किलाहपूजयं देवतमस्मदी
यं॥ तथाचाविभूः स्वयं भूवदछविस्मितांगिरस्ववामार्धवधूपलालितां॥ सृशर्करेणाभयदानशालिनाकृतो
लिमां विनयानताननै॥ उन्मस्तकैर्मध्यमलोकभाष्यैस्तपोविशेषैरनघैः पृथिव्या॥ सम्यक्फलैस्सचरितैः प्रजानां प्रता

य

परुद्धोयमिहावतीर्णः। वत्सका कतिकुलपदीपस्वीकृते पुत्रभावेन दोहित्रेण शङ्खमाश्रया। अस्मिन्निधेहिधोरेयमु
त्सीमुक्तीधुरामिति। पुरोधसः। सप्रमोदः। प्रसेधसः। सप्रमोदः। महाराजका कतीप्यकुलयोगक्षेमविधानदक्षेण
शायणीपतिनासाक्षारेवोपदिष्टः। तवाप्ययमेव मनोयः। प्रियकरश्चायं महोत्सवः सर्वप्रकृतीनां। तदाहो हवुषा
गतिमृष्टयुवराजस्य प्रतापरुद्रस्य भुजशिरवरसागरमेखलादियं प्रयोजननिर्धारणरूपायुक्तिः। ततस्ततः॥ रा तदीयं
जा। तद्वचनमाकर्णयतीनिर्भरहर्षविरक्तस्वरलोचना मेदिन्यपि देवस्य पार्श्वे दृष्टा। समरग्राहिणी महाराजस्य
हृदयमनुवर्तमानायाः वसुधायाः उचितः किल हर्षविभक्तिः। एषा स्वयं भूदेववचनसमाकर्णनिर्जमेदिन्यः सु
खागमेन प्राप्तिः। राजा का कतीयकुलश्रेयसां देव एव प्रमाणमिति तस्याः शशिरसि धृता। देवोपि सप्रसादतिश
यमवलोक्या तर्हितो भूत्। मेदिनी प्राप्तिहेतोर्वीजस्य स्वयं भूदेवोपदेशस्य वांगीकरणत्समाधानं। मंत्रिणः। वि
श्वप्रियकरः स्वप्नप्रत्ययः। किंतु का कतीयनरेन्द्रोचितमाचारमनुवर्तमानस्य रेक्यनगरनिवासवेमुख्यं। तथा

कुलधुरंधरस्य वीररुद्रस्य विश्वरक्षाक्षमेवाङ्गपरिघेराज्यधुराविस्वातिरिति। एष विषादहर्षयोः श्रीमानेष्टश
 त्यस्माकं मनः। एतत्सुखदुःखहेतुभूतविधानां चामरग्राहिणी। साश्चर्यं। कुलामात्यमुख्येनेव पार्वतीवल्लभेनेव मुपदि
 ह्य। इदं बीजविषयाश्चर्यरूपा परिभाषना। राज्ञा सहस्रतिशयममात्यां प्रति। जयं। काकतीय्यकुलश्रेयः कलमलता
 पुरोहः स्वयं भूदेवानुग्रहः सर्वेषामपि श्रवणमहोत्सवः क्रियतां। एष बीजस्य प्रख्यापनादुद्देदः। मंत्रिणः। यदाज्ञापय
 तिकौकृतिकाकतीयनरेश्वरः। राजा किमिदानीं कर्तव्यं। पुरोधसः। महाराज किमन्यसङ्गीक्रियतां प्रतापरुद्रस्य रा
 ज्याभिवेकसेभारः। एष बीजादुगुणप्रोत्साहरूप उद्देदः। मंत्रिणः। दिग्विजययात्रावञ्चीकृतानां सर्वपाथिकीर्तनं बी
 णानीतैः सकल तीर्थसलिलैः शशितस्वर्यभूदेव प्रसादमहाभिवेकमनुभवतुराजपुत्रः। पुरोधसः॥ ॥ उचितम
 नुमंत्रितं मंत्रिभिः। राजा। तर्हि जैत्रयात्रासाधनानि सङ्गीक्रियतां। वधुधानि वल्लानि अहमपि सङ्गीभवायि। एष आ
 रभः। इदं बीजादुगुणरूपकरणं। एवमारभ बीजसंबंधरूपः स्सोगोमुखसंधिः। नेपथ्ये। वेतालिको मुखायमाध्यंदिनी
 संध्याभवति देवस्यालोकालोकजिरीदकंदरतमसोरोहं त्वं जः पटलं क्रियति भुवनान्याक्रम्य संकीर्तयति। इत्यालोकनं

तुकीवशिखिलस्त्रीयाधिकारश्चमोभास्वानेषसमग्रदीप्तिरधुनाबोमाग्रमारोहति। उद्गायेतिशरत्रिशाकरकरस्तोम
सविषस्त्वहुणक्कीडत्योमलयादिवंदनलताकुंजेभुजंगांगनाः। पीतातत्रदुदीर्घवर्णगलिताप्रत्ययधारांसुधांवा
ताहारतयाप्रभूतमयशःप्रधानयत्योनिजै। इदानीरवलु। आघ्रायकिं वृणान्नानोमुद्रामोदमेदुराश्रयतंतैरुति
नस्सर्वैर्कुर्तुमाध्याङ्गकीकियो। राजा। आकर्ण्यसर्वाःप्रसाधयेतयूयं अभिमतावरणयाक्षेमपितावदभ्यंतरं प्रवि
शामि। यथोचितमुथायपरिक्रम्यनिष्क्रान्तःसर्वे॥ ॥ श्री ॥ ॥ कल्याणखप्रोनामप्रथमोऽंकः॥ ॥ नेपथ्ये॥ इदोइदोअ
प्यो। इतइतआर्यः। ततःप्रविशतिरुहकंचुकी। हर्षाविराययोवनमतीतार्थयाजरसासेवरे। यथादीर्घधुषा
प्रतापरुदमहाभिषेकमहोत्सवमनुभवितास्मि॥ एषमध्याङ्गवर्णनयाविधिं तस्यप्रकृतार्थस्यपुनरवमर्शना
दिदुः। अपिचापदेपदेस्मलंतमांवागत्याचवेष्टया। अवलोक्यहसन्नास्तेस्वामीरुदनरेश्वरः। सविमशश्चिर्यैका
कतीयनरेश्वरस्यराज्यश्रीमूलवेश्मनः॥ युवराजगृहानद्यगवाक्षैःस्वेरमीक्षते। एषराजलक्ष्माःप्रतापरुदग
ताभिलाषादिलक्षः। पुरोवलोक्य॥ कथंमयराजपुत्रपरिवारके। दारकःससंभ्रममामभिवर्तते। प्रविश्यदारकः॥

प्र. रु. ना.

अप्यप्यलामि॥ कंचुकी॥ भद्रकल्याणस्पदभूयाः॥ किमनुमते राजपुत्रस्य दिग्भिजययात्रा प्रयाणरुद्रनरेश्वरेणादा
रकः॥ कथं कथमप्यनुगतं॥ किंच स्वनामानुगुणमिदं राजपुत्रस्य यत्सङ्गीकृतसाधने महाराजसपादोपग्रहणं
वार्यस्वयमेव जेजयात्रा मवतिष्ठते॥ दारकः॥ अयं अननुभूतपुत्रपरिश्रमो युवराजः॥ दुष्करः खलु दिशंत विजयः क
थं भविष्यति॥ कंचुकी भद्रनिरंकुशाः स्वयं भूदेवस्य प्रवृत्तयः॥ विष्णोरवतारः खलु अयं वीररुद्रोऽप्यचिंतितमहिमा
हृषदृष्टवैष्टवीजानुसरणरूपः परिसर्पः॥ अत्र स्वप्रवृत्तौ तस्यापनाल्लस्य दिग्भिजययात्रोद्यमेनालक्ष्यस्य बीज
स्यान्ति इति प्रतिमुखसंधिः॥ दारकः॥ एवमेतत्॥ अमा दुषः खलु प्रभावः॥ कंचुकी॥ कुत्रेदानीं राजपुत्रः॥ दारकः॥ काक
तिकुलदुर्गोदियाः समाराधने न विजयप्रस्थानं मंगलं कृत्वा तत्र हनुमदवलपयंत बहिरुद्याने विनिवेशितस्कंधावा
रोमात्यपरिवृतो युवराजस्तिष्ठति॥ तस्मादनुजानीहितत्रयमप्रस्थानं॥ कंचुकी॥ भद्रसाधय॥ अहमपि राजकुलं प्रविश
मि॥ इति यथोचितं परिक्रम्य निष्क्रान्तो॥ इयं चूलिका॥ ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टः प्रतापरुद्रो मंत्रिणः परिजं विधापता
परुद्रः॥ किं राज्ये न शमो भुवने वयता तातं कुलालं विनं किं वास्मिन् समुदाहरति महतो दोषा बहूः सूरयः॥ धर्मध्या

शिव
१३

वखिली। श्रुतो यमनाकः संवरेतस्वर्लतनेष्टं किल यो घराज्यमपि मे वा लोत्सवे कीडतः। तद्वयं महाराज भुजपरिघमस्त
लितेषु दिगंतरेषु विजययात्राविनोदेन विरहामहे। एतद्राज्येनाभिलाषाद्विधूतं। मंत्रिणः राजपुत्रसार्वकालीनयानया
काकतीय्यात्रयभाग्यसंपदात्तां धुरंधरं लब्ध्वा नरेन्द्रध्विरमासक्तो धुरंधिषिलयितुमध्यवस्यति। आचारशायकाकती
श्वराणां यद्दोरेये पुत्रेशामो भुवत्वा कुलस्वामिना स्वयं भूदेवेनैव मेवावुशिष्टा। अतस्ति क्रमणीया राजपुत्रेण गुरोर्गरी
यसी खत्वा सा कलिकालदोषशियेलां धर्मप्रतिष्ठां निवेदिमहतीमहीधुरां अवतीर्णस्य काकतीय्यविष्णोः तवैसीध न
तं प्रत्याख्यातुं रुद्रः। सानुरोधं। स्वयं भूक्ता तद्रूपेतावीश्वरो दिव्यमावुषो। तयोरन्यतरो राजा युवराजोऽस्मि सर्वदा। मंत्रिणः
राजपुत्रसाधारणो यो विनयकाकतीश्वराणां। स्वयं भूविमहाराज॥ एष प्रकृतिविषयात्। रूपशमाह्वयः। परिजनः। का
कतीय्यकुलस्त्वधिरः तत्र भगवान् स्वयं भूदेवो रुद्रः धुरंधरः। तस्माद्राजपुत्रः पुनाराज्यस्थियं अंके आरोपयतु रुद्रः।
समं दस्मिन्। परिजनमवलोकयति। एतत्परिहासवत् रूपं नमी परिजनः। विरेण्वरितार्थी मेदिनी संवृता। गते च गिरि
शिवरनिष्ठुरनिकटशिलावसति बर्वाग्याः शोण्याः भवतु वा सो वा हो प्रतापरुद्रस्य। यथा हस्तिद्वयं भुजे यथा रघु

प्र. रु. ना.

म

नाथस्य बाहुफलकोकाकतिलक्ष्मीपतेर्वाहो तथाष्टितावरुद्रमहीरमतो ॥ रुद्रः स बाहुस्फुरणमधोमुखस्तिष्ठ
ति ॥ परिजननर्मवचनोधापीतिर्मद्युतिः मंत्रिणः ॥ राजपुत्रकाकतीय्यपुरुषोत्तमस्य तव परिग्रहणाय स्पृहय
ती राजलक्ष्मीः ॥ विलंबनसहते ॥ परिजनः ॥ विद्यावधूनामधिकं दृष्ट्वा पत्यौ प्रपाय विस्मयं ॥ शोणीलक्ष्मीश्च कथं वि
लंबितं सहतां युवराजो मंत्रिणः ॥ इत्यमेव ॥ स्वतेजसा परिष्कृत्य प्रधानागारमुत्सुका ॥ प्रतीक्षते दाराजश्रीयुवराजसमा
गमः ॥ एतस्मिन्नेविलोपपरिजनस्य वाक्ये बीजानुरागप्रकाशनात् प्रगमः ॥ परिजनः ॥ कथमंतरितः ॥ त्वत्वेष्टमहोस्वोदि
ग्विजयपात्रया ॥ एतद्दिगंतपात्रायां प्रकृतकार्यविलंबनात् ॥ विरोधः ॥ मंत्रिणः ॥ सावज्ञः ॥ कथं विरत्यंत्यध्वं च मूपतयः ॥
अथ काकिं तेर्वयोपिन केवलं मे वशस्वाः ॥ किं तु वदुःशः समरापदानाराधितस्वामिन एव ॥ एतन्निष्ठुरवचनं ॥ रूपं वक्ष्ये ॥ प्र
विश्य दोवारिकः ॥ जयतु जयतु ॥ युवराजः ॥ एते खलु च मूपतयः ॥ प्रतिहारभूमिभागे सङ्गीकृतचतुरंगबलाः ॥ पवर्तते ॥
मंत्रिणः ॥ अचिरं भोः प्रवेशया दोवारिकस्तथेति निष्क्रम्य सेनापतिभिः सह प्रविष्टः ॥ सेनापतयः ॥ यथाचितं प्रणम्य स्वा
मिन्द्रकाकतीय्यकुलतिलकसर्वतो मुखवाटोपावाहिः ॥ यः शौर्यो दत्तं तां जयं तं प्राप्ता एव ॥ तदनुग्रहयानुना कदाक्षेण निरी

शिव

१४

स्यतां तदनुवग्रवनरूपपुष्पासनं मविणः राजपुत्रतर्हि समारुह्यतां प्रतिपक्षवारूणो वारूणः विलोक्यतां निर
 तरपरिपंथिप्रमाथिनोरथिन्यः प्रसूयतां सेनापुरः सराजं तसकलसामंतनिजस्थानं प्रस्थानं राजा यथाभिसंबि
 तं प्रमात्येभ्य इति गंधगजारोहणं नाटमंत्रिं करोदयेण महसा विषगाकमितुं दिसेः आरोहति गजं वीररुद्रो
 भास्वानिवेदयः एतद्रुद्रो दुगुण्येन विशेषबंधवचनपुष्पं सर्वयुवराजहस्तिनं पुरस्कृत्य समं वाधं किं विदुष
 रि कामंति सेनासोत्साहप्रसादो स्वामिनि तो दीप्यतां दृष्टिः भावत्याह हति दक्षितमहीरं धनीरं धनिर्यधुली दात पा
 जालाबुद्धौ तैर्विलसदसिलताविद्युदुद्दामरीणा उद्यन्निस्सालराणस्तनितपटपटद्विकटाः प्रारभंते प्रावृल्लुभं ध
 जिन्यः करिकरटतटिस्पंदिदानां बुधाराः अन्यतो वलोक्य वलेचलति संभ्रमप्रतिभये विजेतुं दिशः पुरंदरहरि
 जयव्यवसितास्सहायोधताः चलति विरमत्सराः शिखरिणो यथादंति नोभरावनमर्दनमद्भुतगगनजफल्लफ
 णः पारिजनः विलोक्य साश्रूयः महारुच्येवः त्रिलिंगसुभटानामुत्साहः संस्कृतमासित्या उद्यता मरुजामराः
 प्रतिपदप्रोक्षिप्तकोशेयकाः स्वेरोद्धूणमुमुलयः पटुतरा रुष्टम्वनकार्मुकाः प्राप्य द्दीपगदास्समग्रविहरत्वासाः

प्र. ८. ना.

रथं

सुरत्यहसाः खेलेत्यध्वमृभटास्सवपुषोरोदप्रकारा इवाश्रोतुरंगतरंगाः त्रिलिंगाधिपतेः उद्विष्याद्विष्यादो
रवितुरगाशिरस्ताडनमयेव पूर्वोपश्वात्याभ्यापदाभ्यामपि धरणिमवह्यसोरधनुः ॥ वालैर्व्याधूयमानैः प्रतिनृप
तिहयोत्साहमुन्नाजयंतः कामेत्यग्रास्सलीलंकमणपरिणमत्येव धाराः प्रपंचाः ॥ मंत्रिणः ॥ अहोविदलितपरमनो
रथानां संप्रमः ॥ रथाहि ॥ रथाः सुरभसंप्रमनिविडहेमनेमिह्नक्षमातलसमुच्चलैर्दंडुलधूलिजालीबुदेः ॥ तिरो
हितमसूययासपदिभानवीर्यविधाय भुरवरी भवत्यनिभृताक्षधूर्निस्विनाः ॥ रुद्रः ॥ सर्वतो विलोक्य ॥ सप्रमोदं कथं
समग्रसाधनानि सेन्यानि ॥ दृक्मानगजाकीर्णद्विषमाणहयाकुलाः ॥ संकीडस्थंदनाकीर्णश्चेलसुभटास्सेन्यसं
पदः ॥ मंत्रिणः ॥ युवराजावलोकनादुद्वेलः सेन्यसागरो वर्तते ॥ अभ्यायतंतीरमितोमहीभृदाहितीमुकुः ॥ काकतीयकु
लांभोधिरेषः खैरंगमिष्यति ॥ सेनापतयः ॥ सप्रणामं विजययात्राकुतूहलिन्योधजिन्यः ॥ सांप्रतं युवराजस्यास्तौ
प्रतिपालयेति ॥ रुद्रः ॥ सप्रसादममात्यानवलोकयति ॥ मंत्रिणः ॥ सोत्साहं प्रतिष्ठंती प्राचीं प्रति सेन्यानि ॥ सेनापतयः ॥
यदादिशोत्समात्या इति ॥ प्रस्नाननाटकेन ॥ समंतादवलोक्य सहर्षति शयं ॥ पक्वेनानु कूलेन प्रसारितपटो बुलात

शिव

१५

उद्युजित इवाकृष्टं धनासौ नामणी दिशो। सर्वेश शोकु नमभिनेदयेति। एष प्रस्वानानु कूलशकुने कथनादुपन्यासः। रुद्रः।
पुरोवलोक्त्य कथं कराम्या मुत्सिप्ता क्षतकनकपात्रः समागत एव विप्रवर्यः। प्रविश्य विप्रः। सविनयमग्रतः स्थित्वा था
ध्वेदक्षिणभुजमुद्यम्य विजयतां विजयतं वीर रुद्र महाराजः। स्वयेभू देवमहोत्सवानंतरं महीसुरनराशीर्वादिवाशिताः।
काकतीय महाराजेने प्रेरिताः खल्विमेमंगलाक्षताः। रुद्रः। सप्रणमं गृहीत्वानिजोत्तमां योगजमूर्धनि वनिधायामाम्
लाफलिताः प्रसादलतिकाः पत्यास्वर्यभू प्रभो राज्ञः क्षतियमे फलमंडनमलेस्ता तस्य सानुग्रहाः। विप्राशीर्न चनामि
मंत्रसुरभीण्या कांक्षितान्य च हर्षोराणां वज्रयोत्रराणितदमूरी प्रभुयास्तु दिशः। एष ब्राह्मणक्षत्रियादिकीर्तनाद्वर्णस
हारः। प्रविण्णस्य भावनिर्गलस्य तव भुजागलयोरो जायि तस्य कियती भूमिजयविडं वनापरिजनः। विजयलक्ष्मीपा
णिग्रहणसमयदत्ता इव मंगलाक्षता युवराजस्य शीर्षे दृश्यंते। विप्रः। राजपुत्रतत्र दिग्विजयवार्ताहारणः। पुरुषा
नातिचरिता देवप्रेषणीया इति महाराजस्याज्ञा। रुद्रः। शिरसि कृतस्नातस्य नियोगः। अमात्याः प्रतिकतिवनयूयं का
कतीश्वरस्य सेवार्थं निवर्तध्वं। कृतिपये विजययात्रा पराप्रवर्तध्वं। अमात्याः सप्रणमं यथाज्ञापयति युवराजः। विप्रः।

स्वप्तिविजयायशिवाः पथानः सेतुपुत्राय। रुद्रः। सप्रश्रय। भगवन्ननुजानीहि। वयमितः प्रतिष्ठामह इति निज्ज्ञाताः
 सर्वे॥ ॥ विजययात्राविलासो नाम द्वितीयोऽङ्कः॥ ॥ ततः प्रविशतो लेखहस्तो जायते। एतत्पूर्वकपात्रेण विप्रेण नि
 दिष्टयोः पात्रयोः उत्तराङ्के प्रवेशादङ्कास्योऽप्रथमः। सानुवैधाश्रयः। अहो प्रतापरुद्रस्य महिमानुभावः। यस्य विज
 यात्रासोभमेणेव व्याकुलीकृतानि द्विषामपि महोभृता कटकानि। द्वितीयः। वयस्य किमुच्यते। काकतीय्यप्रदीपो
 यमदाश्चतुर्भुजस्वयो। यद्वञ्चकवचायते प्रसादाश्च स्वयंभुवः। एवं स्वयंभूदेवस्य प्रसादरूपस्य बीजस्यान्वेषणाद्
 भसिधिः। प्रथमः। अधकुममभिनीय्या पुरोवलोक्य प्राप्तेयमधनगरी। किञ्चित्प्रविष्टातेनाटकेन समततो निरूप्या
 अहो निरतरमोदायं रुद्रनरेश्वरस्या। यदेते वैतालिकरा। सर्वतोभोगावली प्रमुखाश्चानुप्रवधावुच्चैस्वनाः। यतः स्वभा
 वरमणीय्याश्च प्रतिरेवेण पाठयन्ति कुम्भः। द्वितीयः। सम्पन्नैर्वर्णसिप्रत्यभिज्ञाश्रयं अपकार्य। सविपश्यपश्य।
 सम्यग्गगधवेषधारणतिरोभूता अपि क्षमाभजः। सूर्यते प्रभुतारहस्यपिशुने राविष्कृते लक्षणेः। हस्तायै ध्वजच
 क्लृप्तितले वक्षस्तले विस्तिते राकोरैरमनुष्ममात्रमुल्लभैर्वृत्तेरनेकैरपि। प्रथमः। नूनमेते प्रतापरुद्रसमरपरा

सुखानक्षस्त्रीविरचितवराहलक्ष्मणः शालाणार्थमनयारी साकाकतीय महाराजं प्रसादयितुमध्यास्यतीति
तर्कयामि। एतत्प्रस्तुतोपयोगिप्रतिराजकुलम्बरणात् अभूताहरणं जाधियोन पुनस्तौलक्षणेन रेश्वराभूहना
दनुमानं वा द्वितीयः। मयोविजययात्राश्रवणविषयकृतं हलतापोराणं। यथा। आद्वारमनुसरति पुनः पुनः। प्र
अमालया तत्सखेप्रकाश्यतो। प्रतापरुद्रस्य भुजयोर्विजयोदाहरणं। प्रथमः। किं विदुषेः। भोभो श्रूयतां। काकतीय
कुलश्लाघाकामधेनुप्रियोदतं। नेत्राकाकतिवीररुद्रविभुना सर्वादिशोनिर्जिताः क्षमापालाः करदीकृताः कृतमि
दं निवीरपुवीतलं। यस्योद्यद्भुजवेभवंसरभसारोहद्विषकामिनीमंजीरश्चानिपूर्णकिंदरमुखे व्यकुर्वते पर्वताः। ए
ष तत्त्वानुरूपो मार्गः। द्वितीयः। सखे नूनमेषु दिवसेषु काकतीय महाराजो निरंतरं पुरस्कृतपुरोधः प्रवरा माज्यवृ
क्षोद्युवराजविजयमाशंसानोगमयति वासराणि। प्रथमः। उचितमनुचिंतितं वयस्येन॥ द्वितीयः। पुत्रो वलोक्य स
हर्षकथमस्मदागमवचनमाकर्ण्य नूनं महाराजाय निवेदिषुं अमात्यपुत्रः सहर्षसभ्रमराजकुलाभ्यर्तय पविश
ति। तदा वामपि प्रतिहारभूमि मध्यास्य काकतीश्वरावसरं प्रतिपादयिष्यावशतिपरं क्रमतः। एतद्वितर्कप्रतिपादनादृश्यं।

यो ततः प्रविश्य मातृपुत्रः स प्रमोदो अहो मम धुर्यता यदीदृशानां महोत्सवानां निवेदयतास्मि संवृतः यन्मया विज्ञा-
 यितेः श्रवणप्रियेः वार्तामृतेः स्वप्नसाक्षात्कृता पि स्वयं भूदेव प्रमादात्परं प्रमोदयिष्यते काकतीयारूपा एको कर्षवचन-
 रूपा दुःसहृतिः पुरोवलोक्त्य ॥ कथमयं महाराजः पुरोहिता मातैरन्येन परिजनेन परिहृतो महास्थानमंष्टपमधि-
 ष्णति । तदहमुपसर्पमीति परिक्रामति । ततः प्रविशति यथा किं दिहो राजा मंत्रिणः पुरोधसश्च । राजा स विमर्यश्चर्यो-
 अमात्याः प्रति । अहो शैशवेणुचितकारित्वेन वत्सस्य वीररुद्रस्य यदस्मदनुरोधार्थमिमानमात्यानि कृत्य स्वयमेव प्रस्थितः ।
 मंत्रिणः । स वङ्गमानो महाराज भवता खलु पितृमानुशकुमारः । पुरोधसः । विजयप्रस्थानात्प्रभृतिनक्तं दिवमुन्नि-
 धतिकल्याणानि निमित्तानि तद्विधा एव दिशो राजपुत्रेण । राजा भवदाक्षिण एव काकतीयकुलसेयां सिस्वयं प्रसूयते
 परिजनः । काकतीयकुलस्य किं नु संपूर्णं पुण्येन यस्मिन् वतीर्णे भुवने कभदः प्रतापरुद्रः । राजा । सोऽसुख्य । कथं ।
 चरयति वत्सस्य विजयश्रवणमहोत्सवः । अमात्यपुत्रः । स विनयसंभ्रममुपसृत्य सप्रणामो देवमध्यमलोक-
 पाळमुवराजप्रेषितो विषयवार्ताहारिणो प्रधाता प्रांगणमधि तिष्ठतः । एष सर्वित्यमाभार्थप्राप्तिरूपक्रमः । स

ह्यतिशयनिरूपयति मंत्रिणः॥ भद्रशीघ्रप्रवेशाय॥ अमात्यपुत्रः यदादिशति मंत्रिण इति निष्क्रम्य सहताभ्यां निष्क्रम्यो
पुनः प्रविष्टः॥ पुरुषो प्रणमताववेवोपसृत्यो देवविश्वेकविजयिना पुत्रेण वधसो वा दमप्रमेयमहिमा प्रतापरुद्र
स्य भुजस्तेमा॥ यश्चेशवेप्यतिशयितकाकती व्यतरुण पराक्रमस्य विक्रमः॥ राजा सहषतिशयमवलोक्य मनो
रथाभ्यामिव चिंतितो पगताभ्यां आभ्यां महाहं पारितोषकं प्रतिपाद्यतां द्विगुणितप्रहर्षयो मुखाद्दस्य विजयल
क्ष्मिपश्चिह्नस्य वृत्तान्तश्रवणमहोत्सवेनाचरितार्थयामः॥ श्रोत्रवृत्तिं मंत्रिणः॥ यदास्तापयति देव इति भौतिकप्रमुख
रचारौक्यार्थयति॥ एष सामदानाचरणरूपः संग्रहः॥ पुरुषोऽसप्रणमगृहीत्वा मूर्ध्नि निधाय महाराजप्रसादमभि
नंदतः॥ मंत्रिणः॥ भद्रोऽतएत्ययुवराजविजयविद्वत्तयः पराक्रमपञ्चविताः महासराजसदसः कर्णपूरीक्रियतां पु
रुषोऽसाचधानमवधारयतु महाराजः॥ प्रथमः॥ देवस्य प्रसादेन काजिनी राजना समिध्यमानस्य वीति होत्रस्य
विजयप्रसादेन च द्विगुणितो दयप्रतापे प्रतापरुद्रे प्रतिष्ठमाने॥ यात्रारंभमहेष्टं प्रथमिकानयश्चमूहं वरधुराभ
शोणितलोहितेति बहुलेपांसौ वियक्षापि विजितेन व्याः सकलादिशः स्वविभुतामंतः विधायाधिकं त्रासात्तापि पलायिता

इव दृशो नैवाभवन्मोचराः। अनंतरं वा उद्धृत्य तुरणं वीकल कलो नायं वमूह वरो नेदं दुंदुभिगतिरिति विपुरजिकल्पांतदकु
 रवः। इत्याग्रे पटीय्य श्रीपु पतितो धाटी पुभारा वमूह वरो पटीय्य सुविस्मितमर्थं वस्तं दिगीशे रपि। पुरोधसः। अहो अ
 ध्रुवमूपतीनामो जायितो द्वितीयः। अथ युवराजा ज्ञया प्रथमं गाघवनी दिशो प्रतिवलिता निसेन्यानि। रथेनाभिपुरा
 यां वं वीर रुद्रो विलोक्य मो। मृष्यते नायमित्यकाः सेन्यरेणोतिरोहितः। मंत्रिणः। ततस्ततः। द्वितीयः। अनंतरं। सेनाग्रमैर
 वप्रोरस्यानुक्षत्रिया निजित्य सर्वपथीने नाटोपेन पटीय्य अतस्मिन्नेव महति वलेन चलति। युधाय समनश्यति। कलिगा
 स्फुटपौरुषाः। माद्य दीपघटो दामसं प्रमादं वरो धृताः। तेः सार्धं मध्रुवमूपतीनां पराक्रमधने महत्यायोधने। पीत्वामो सो
 पदं शीघ्रिरुदगलगल इत्थं मेरेयधारा मरो मस्तिष्कलये र्दलित नृपवपुः की कसे स्पष्ट दृष्टः। विभ्रदो दो वमाला जनित
 जनभयोभैरवाकारघोरस्सं ग्रामोर्वाः कलिगैर्वल्लिविधिमकरो दीरुदस्य खड्गः। पुरोधसः। मानुषवेवतरोहितेनापि
 काकतीय्यविलुना के विदा विष्टुतो निजप्रभावः। मंत्रिणः। सहवति ज्ञया दुता। अहो पराक्रमातिभूमिः प्रनापरुदस्य।
 परिजवः। सदृशं खल्वेतव। यमहाराजरुदनरे दनं रनेन कर्तव्यं। यत्का कतीय्यकुलप्रसक्तो क्षमं। यत्कुलदेवतायाः स्वयं

भूदेवस्य प्रसन्नविशेषाणां युक्तं तत्र स्वकुतं युवराजेन राजासगद्गदप्रमोदः। ततस्ततः। प्रथमः। अनंतरं। विंशत्ये
विंशतिरपतिभयमकुंरातोपसंजातराहुभ्रातिभ्रस्यत्यतंगाभयकरणवणारेणवर्धाधकारा। आसीत्संयामवेलाविहरहसि
लतोद्दिनमनेभकुंभप्रोद्युक्तो धतारा निकरपरितुतस्त्वधूवत्कवेदा। अनंतरं युवराजस्याज्ञया अनंतरं युवराजस्य
आरुचारातिदिगंतसालविजयप्रख्यातविक्रान्तयः पारे पूर्वपयोधिकलिजयेस्तभाः स्फुरन्ते जसः। वेलाकाननवासिगीत
विभवं देवस्य दोर्विक्रमं शृण्वतो मुहुर्ध्रसेन्यपतयः प्राप्तादिशोदक्षिणं॥ तत्र च॥ मुनो लोपा मुदा सुहृदि निकटस्थे विम
हता भवत्येतानद्यः कलुषपयसः सेन्यरजसा। इतीव यो माये मलयपवनादोलितशिखाः पताकाः सोत्साहाः प्रतिपद
मनृत्य नतितरा। अनंतरं। पांडपप्रमुखान् दाक्षिणात्यान् शरणा मुपागताः कृत्वा कतीप्यवीरः स्ववभूपतिनिर्विशेषसभा
प्येतेः सह प्रतीचीदिशं प्रचलितः। मंत्रिणः। साधुसमाचरितमात्मनी नं पांडयेः। यत्पूर्वमेव देवस्य चरणमूर्तेः प्राप्ताः।
तः। द्वितीयः। पाश्चात्यानां ध्वजेषु स्थितमधिकभरस्वस्तदंडेषु गृध्रातेर्यच्चंडतुंडाहतिविहतपटेष्वात्माक्षेपपक्षैश्च
अस्त्रगारुत्ततत्समजनिविजयपार्थिनामध्रसेन्यप्रस्थानां जयमन्यनिविडनिजभुजादंडकंडूविडं वः। अनंतरं वाजि

काप्रतीचीमथवीररुद्रः प्रत्यर्थिनारीनयनोबुध्पूणोरिवोसमृतीर्यगजाबुधसेतुविजेतुगतवानुदीची। तत्रांगवंगकलिग
 मालवप्रभृतयः सर्वभूषाळाः मिलित्वायुधायवधादशः पुरतः प्रादुरभूवन्। मन्त्रिणः। अहोपरमनामवेदितोदीच्या
 नोयत्पतापरुद्रस्यपरिपथीभवेति। ततः ततः। प्रथमः। अनंतरं सममनीकिनीभिरापतन्तिः राजकानिधिलोक्यसग
 र्वमुक्तं सेनापतिभिः। रेरेगूर्जरस्पर्शरोसिसमरेलंपाककिंकसेवंगत्वंगसिकं मुधावलरजः कालोसिकिकोक्कणद्रूप
 प्राणपरायणोभवमहाराष्ट्रपराष्ट्रस्थमीयोधारोवयमध्रनाथसुभटाः प्रत्यर्थिदावानलाः। एतदोपसरध्ववनं
 तोटकं॥ परिजनैः। सादुसादु। साधुसाधुचमूपतीनोवचनं। एवंभणित्वाकीदृशयुपक्रांतते। प्रथमः। किंकथ्यतेसैनि
 कानो निरुपमपराक्रमः। यस्तत्राभवदाहवस्तमखिलं जानातिभागीरथीयात्याक्षीत्सरभूयकारणनिजाहंकारमु
 छुंखलं। आराद्धीक्ष्यसमग्रमध्रसुभटप्रोहृणखड्गीवलीधारातीर्थमुपेत्यदिव्यनगरीमारोहतोभूपतीन्। अनंतरं। त
 तत्रप्रलीनात्मनः प्रतिपक्षभूपानवेसुकाभाः त्रिलिंगसेनिकाः तत्रदेशेषभाषादिकामाविष्कुर्वीणाः सर्वतः पश्यं
 तिस्माजीवशाहंगहीत्वायुवराजातिक्रमानयन्ति। मन्त्रिणः। साधीयात्रखलुसेनिकानामुद्यमः। एतत्प्रकृतोपयोगित्वेन

वचनादधिवर्त्तः॥ ततस्ततः॥ द्वितीयः अनन्तरं नरपतयो निजपरिजने पृथक्ता विधासाः प्रतापरुद्रपादमूलमेव शरणा मुपा
गताः॥ परजनः॥ अहो नरपतीनां साधसकातरत्वं॥ अयमयप्रतिपादनादुद्देशः॥ प्रथमः॥ किमुच्यते कार्ये॥ अंगः संगर
भीरवः समभवन् चोलाः पलायाकुलाः॥ काश्मीराः स्मरणीयविक्रमकथा हृणानिरीण श्रियः॥ लंकाकाभयकंपमानव
पुषः वंगानिरंगीकृताः नेपाळाः परपांडिमव्यसनिनसिंहाश्च सीरहसः॥ अपिवाकाभोजाः क्षतकुंभिनीपस्त्रियाः प्रात
व्रणाः सेवणागोडाः पीडितविग्रहाः श्रितकुलशानांकणाः कोकणाः॥ लाटाः पाटितमूर्त्तयः परगतकी विद्वलाः सिंहलाः॥
प्रणतिप्रपंचितधियश्चादृक्कटाः कीकटाः कांपिल्याः श्रितवल्लयः कृतयशोभंगाः कलिगात्रपि॥ सर्वहर्षतिशयनाट
यतिपरजनः॥ साश्चर्ये॥ अहो वीररुद्रस्य अतिशयितविभुवनानियुक्तापदानानि॥ राजा॥ महती प्रतिष्ठामारोपित
खलु॥ किंचेकविजयिनावस्तेन काकतीय्यकुर्वा॥ पुरोधसः॥ आमूलचूडै फलिताः प्रसन्नयः काकलीयाव्यदेवतानां॥
राजाप्रथः॥ ततस्ततः॥ अनन्तरं सैकलदिशि जयसमुत्तेजितेन तेजोविलासाः सर्वनरेधराण्यंतानितायुपायना
निस्तीकृत्य समग्रसेनैते पक्षैः महीभृदणैः आसितेन महता बलात् वेन न्यवर्त्तत॥ किंचेकनीरो वीररुद्रः॥ मन्त्रिणः॥ मह

श्रीकुचेरानी राजपुत्रः द्वितीयः किंसांपतकुर्वाणः राजलोकः सर्वानपि सेनापती नगरं प्रति प्रस्थाप्य द्युतिपथमूळवलप
 रिवृतः काकतीश्वरः स्वयं गोदावरी परिसरारण्ये ध्रुमगयाको तहली विहरते मंत्रिणः सविमर्शः महाराज त्वय्येव शासति वसु
 मती यो वरा न्यमेव वदुमन्यते राजपुत्रः एषा प्राप्ता शादिग्ये जयाद्युष्टनरे दृष्टो तस्य पुरो व्यापित्वा त्पता रूपता राजा त
 दचिरमेव युष्माभिसनेतव्यो वत्सः अनुनेतव्यश्च राज्याभिषेकाय मंत्रिणः यदाज्ञापयति देव इति निष्क्रान्ताः सर्वे निपथ्ये
 स संभ्रमः भो भो नागरिकाः सत्वरमपसरत दूरं यदि दानी आलानंतरसानि पाद्यनिगह्यो न्युच्छेद्य लूतो कुशो वेगात्पातित
 धूर्तः कटतटी निर्यन्मदो ब्रुमतिः भ्रष्टत्यल्पपथं चलद्गजहयं विभ्यज्जनौघं पुरं विषम्या कुलियत्यमंदरभसः स्वैरंग
 जगाम लीः एषा श्रीका आसरूपः संभ्रमः राजा आ कर्णं सविस्मृतं कथं कैटवं व्याकुलयति केशीदः पुरुषः महाराज नू
 नमिदानीं नगरं प्रविशती नरेश्वरोपायना नां द्विपानी मदगंधानिलेन रुध्यन्निरगलोजातः प्रधानहस्ती पुरोधसः वि
 नास्वयं भूपतिनोपदिष्टं प्रतापरुद्रस्य महाभिषेकं अविघ्नमापादयितुं गजास्यः करेण राजा कृतिमभ्युपैति एष गर्भसं
 धिवीनोत्पादना दाक्षेयः राजा सहर्षो तर्हि वयमपि प्रमदवन दारणा सादमारुह्य गजेन्द्रमवलोकयिष्याम इति निष्क्रान्ताः स

नगा

शिव

२०

वै॥ ॥ वीररुद्रविजयो वामतृतीयोक्तः ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ततः प्रविशति धात्रीचेटीचा धात्रीसरोषं । हंजे । एतादृशी हस्तकार्यं
याकुले राजकुले महोत्सवे पिसकलापिरजनी केन समं त्वयानीता । ईदृशमहार्घाणि भूषणानि कुत श्रितानि क
थं न ज्ञातं त्वया दास्याः पुत्र्याः सकलादिशो नित्याचतुरंतसामंतपरिकारः प्रतापरुद्रो नगरं प्रविष्टः । कुलदेवतायाः प्र
मत्या महाराजस्याज्ञया पुरोहितो नुरोधेन अमात्यानामनुवर्तनेन प्रजानां भागधेयेन क्षोण्यास्तपोविशेषेण अस्मा
दृशस्य परिजनस्य सकृत्तपरिषा केनाभ्युपगतं महाराज्याभिषेको युवराजः संजातः । एवमप्येकाकिनी मां महोत्स
वाकुलितचित्रां मुक्ताकुचं स्थिता ॥ अवेवरोपवशात्तनियतां प्रदर्शनमुखेन वीजस्यावमर्शनाद्विमर्शसिद्धिः । चे
टीगतशेषप्रख्यापनादपवादो मं ॥ चेटी ॥ स्वामिनि । अपराधं क्षमस्वेति पादयोः पतिता । धात्री । सभृभगं दास्याः पुत्रि
पटीचलेन सर्पदर्शने परिमर्शित्य त्रणामेन ईदृशपराधं शिथिलयस्ति । एष सरोषभाषारूपः सैव स्फोटः । चेटी । ई
दृशस्वभावात्वे निष्कारणकोपिनी । भवती मनुवर्तिर्तु अहं पर्याप्ता । धात्रीसरोषं शिरः कं पौ । वषाशीले दुर्ललिते लून
कलनासिकात्वावधाकारा गृहभाजनं करोमि इति बंधनं नाटयति । एष बंधनरूपो विद्वः । चेटी सभयकं पौ । स्वामिनि

रक्षरक्ष। अदारण निरपराधं इमं जनं तवात्रिकया हि उं बालं पंगुं चेत्या अहं बलाकारेण नीता तत्र प्रतिकूलं देवं प्र
सादयं त्यागित्व विनोदं किं करोमि। धात्री सरोषं कुंकारं। एतादृशं राजकुलं महोत्सवं उं शिला हि उं बालं यगं उं शोलेषु कि
मिति मत्तकस्ताडयते मंदभाग्यया। एष गुरुः तिस्काररूपो देवः। चेटी॥ सामिलि सहेक्षि। लयाकर्तव्यं ग्लोप
रं शीघ्रं निर्वर्तयामि इति क्षमस्व विलंबं। एषा प्रणमति। धात्री सप्रसादं॥ हं जेउतिष्ठ। एषा विरोधं मनः कृपाशक्तिः
चेटी। सहर्षमुखाय हस्तावलंबनं दत्वा इत इतः। तत्र तत्र भवंती धात्री किंचित्परिक्रम्य पुरोवलोक्य च कथमेष प्र
हारप्रवरः ससंभ्रमं निर्गतः। तत्प्रत्यासन्न इव महामिषेक समयः। तेन राजपुत्रस्य मंगलं नीराजनदीपपत्तिं निर्व
र्तयितुं अभ्यंतरं प्रविशाव इति ति प्रांते। प्रवेशकः। ततः प्रविशति प्रतिहारः। साटोपः परिक्रम्य द्वारि नरपतिकलक
लमसहमानः सावमानं कनकवेत्रलतामुद्यम्य रेरे नरेश्वराः। इति कूहमुपायनी कृतमुकुर्वंतु पुत्रविहियं सोद्यते
नष्टं हितेन घटिकाघटाधनिः श्रूयते। इरे वास्तुरथाश्च मेतदखिलं यस्याति संमदं तो निष्क्राम्य विश्वनागरकुलं
नखैरमावेष्टते। तेषां तर्जनी द्वे जनरूपा द्युतिः। किंच। भो भोः कुलामात्यवृद्धाः प्रधानाधिकाधिकारिणः। पौत्रनाशसं

शुणुध्व। एषा रुद्रदेवमहाराजस्य ज्ञायथा किल। पूर्वैः काकं निवंशजे नृपतिभिः सम्पल्लतायाश्च रंयस्यामानुषशोभुनो
भोलीभुजाभूषणायेयं यद्गुजयाकुलादिव सति विस्मरिता मेदिनी सेयं संप्रति वीरुद्रभुजयोः यातुप्रतिष्ठोक्तरी
एषस्त्ववंशजानां कीर्तनात् गुरुकीर्तनरूपः प्रसंगः॥ पुनस्साटोपेपरिक्रम्य अधिकृताः किमिदानीं छारमधोक्त्वा
कोतः स्वयं भूदेवसमाश्रयनविधिः किं विष्णुसंकीर्तनानि कनककलशेषु तीर्थसलिलोद्भवा। पुरदेवताभ्यो वल
याः किमभ्यर्चिताः सर्ववर्णवृक्षाः कश्चित्प्रसाधिता महाप्रेकविधिः वेदिः किं संकीर्तनानि कनककलशेषु तीर्थसलिलो
निकश्चिदभ्युपनीतान् पुनमोपकरणानि किं संगले मूर्द्धनैर्कृतावधाना ज्योतिर्विदः। कश्चिदलंकृतास्त्रिरलिङ्गनगरीकु
रंगीदृशश्च यदिदानीं वसुमती पाणिग्रहणो हितमंगाचारवेषः प्रतापरुद्रः। काकतीयमहाराज्यलक्ष्मीर्जितः पु
रेवर्त्तते। गत्वरधा। अन्यतो गत्वा। सभूक्षेपमवलोक्य कथं राजानो न विरमन्ति। विदुषस्त्या। भोभो भूषाः यथाकाशमा
रमर्धा। सज्जी कुरुधुपायनजातानवृथा समर्द्धसहते ममवेव यद्विः॥ एतदवमानरूपं छलनी। समंतादवलोक्य स
र्वतिशयं अहो न एतत्तज्जगतीति क्षिति उद्देहसंमर्द्धनिकारयतो मम प्रभावः। अथ काकतीयदोकारिकाणां लिखित

पठितमेव राजविचारणी। एवं स्वशक्त्या विकाररूपो व्यवसायः। प्रविश्य पटाक्षेपेण दोषादिकः साक्षेफः। अरेखत्वसमय
 विद्वानरपतयोनिवारिताः। महोत्सवदिदृक्षमाणः सर्वप्रविशंतु। प्रथमः सरोधो अरेकाकनी व्यकुलवृद्धप्रतिहार
 मामसमयवेदिने उदाहरसि द्वितीयः। भवतु यो वाको वा भवान्नरपतयः प्रवेष्टव्या इति महाराजस्याज्ञा। एतत्प्रतिहार
 योर-यो-यसीर-धव-नर-रूपेति रोधनं। प्रथमः। किमनेन समं शुक्लकलेहेन। तावत्प्रधानागारद्वारवेदिकामध्यमध्यासी
 नं पुरोहितं पुरस्कृतं युवराजमेवोपसर्पन्ति। इति परिक्रामति। द्वितीयः। अहमपि यथानिदिष्टं मुनिष्ठामि। इति
 परिक्रामति। ततः प्रविशति यथानिदिष्टः प्रतापरुद्रः। पुरोधसो मंत्रिणश्चापुरोधसः। काकतीयकुलतिलका युव
 राजेन भवतालीलपैव दिशो दशा विजिता इत्यमी सम्यगद्यसत्याशिषोनयो। किंच। अद्यावद्यः काकतिभूपतीनां
 शास्त्रिलोकी प्रथितप्रतिष्ठा। राजवती भूरियमद्यजाता वीतोपसर्गः सकलाः प्रजाश्च। एषा सिधवद्भविष्ये
 यः कथनात्प्रोचना। मंत्रिणः। सोमसूर्याव्यामात्यमहिमाद्याधराकृतः। अस्माभिरिति कुर्वन्तिः काकतीयकु
 लस्थिति। एतत्प्रकृतानुगुणं प्रशंसनादिवर्त्तनं। पुरोधसः। राजपुत्रसंज्ञी कृते यमहाभिषेकसामग्री। काकतीय

नरेश्वर क्रमाधिष्ठितं मद्रासने भवदधिरोहणे प्रतीक्षते। तत्प्रतिपालया स्वयं भूदेवानुगृहीतां महाराजस्याज्ञां। ए
तत्कार्यसंग्रहणं रूपं आश्रयं। रुद्रः। कुलदेवता स्वयं भूदेवं नमस्कृत्य गुर्वीशं बोद्धुमिच्छामि। पुरोधसः॥ सदृशो य
माचारः कृत्वा कर्तव्यं कुलप्रदीपस्य भवतः। किंतु प्रत्यासीदति महामिषेकसमयः। तदतिरेण विहितकर्तव्येन राज
पुत्रेण गतव्यं। वयमितः करणीयशेषं प्रतिपालयामः। रुद्रः। यदादिशतिका कर्तव्या च यप्रत्याइतार इत्युक्तं य
यथोचितं परिक्रम्य निष्क्रान्ताः सर्वे॥ त्वरितमहो-वो नाम चतुर्थोक्तः॥ ततः प्रविशंति ज्योतिर्विदः। ससंभ्रमं परि
क्रम्य। भोभोस्वरध्वं। कुत्र पुरोधसः। कुत्र वामत्रिणः। आनीयतां स्वयं भूदेवसमाराधनासक्तपितृतया बिलैर्वमा
नो राजपुत्रः। ततः प्रत्यासन्नो वर्तते महामिषेकमुद्हर्तः। एतदनंतरं कस्य पूर्वकार्यगतत्वात् अंकावतरणं। स वि
मर्शश्चर्यं। अहो विश्वातिशायिनी का कर्तव्यं कुलप्रतिष्ठा। ततः। आदेष्टुं कुलदेवतासभगकान्यस्य स्वयं भूः शि
वोर्यं सज्जीकुरुते पराक्रमजितः सोणीयतीनां गणः। यस्यैव स्पृहयत्यशेषजगती तदीरुद्रा कृतेर्विष्णोर्वीक्ष्यम

हामिषेन विधिं नंदति सर्वे जनाः। एष स्वयं भूदेवो पदेश नरेश्वर विजय प्रमुख सध्यादि बीजाथानां महाप्रयोजनी
भूतमहाभिषेकार्थतया योजनान्निर्वहणसंधिः। सोल्लासी। नूनमिदानीं। स्वप्ने व्यासूत्रितामासां पालयते कुलोद्धर्तुं।
नमाल्यत मुदः। शोभो विभोरप्यभिर्नंदतः। एष मुखसंधौ प्रसिद्धस्य स्वप्नो पदेशस्य बीजस्योपगमनात् संधिः। किंचिद्
सैः कल्याणी सकलापि भूतसरणिः। क्षेमप्रदा देवता श्रेयःफलवनिर्भरा द्विजनुषामाशी गिरौ जाग्रति। आरूढाः पदे
मुन्नतं ग्रहगणः। श्रेयाः भूदूतः शुभो नक्षत्राणि शिवकराणि शुभदा। न्ये निमित्तोदयाः। तद्वयमेव राजपुत्रानय
नायप्रयतिष्यामहे। एष प्रकृतकार्यमार्गलाद्विरोधः। नौ सत्वरपरिक्रम्य पुरोवलोक्य च सहस्रसंभ्रमेन वागत ए
वायप्रतापरुदः। विप्रेर्गलसूक्तपाठमुखरेरा लोक्य शशोद्यते नृपालैः कुरदीकृतोपकरणे राक्षसेरमात्यव्रजेः।
द्येर्वदिजलेर्दिगतविजयश्लाघासमुद्घोषलोस्त्रीवैश्वयथोचितपरिवृतो नीराजनोद्योगिभिः। तद्वयमास्थानमे
वगता समुचितमाचरिष्याम इति परिक्रमंति। ततः प्रविशन्ति प्रतापरुदः। पथानिर्दिष्टा मंत्रिणः। सविस्मयमन

प्रतः क्लिप्ताकाकतीयकुलतिलक। इतदतः। इदं राजलक्ष्मीसुधातप्रधानागारप्रविशतु। स्वामी न विलंबाहं।
 देवतायाः मनोरथाः एतत्पट्टबंधरूपकार्यस्योपक्षेपणाद्भयनं। ज्योतिर्विदः। किंविदुर्बे। भोभोः कुलामात्या।
 संवधधमुपाहरधमुचितद्व्याणुपार्धसुराभ्रसंप्राप्तः सुमुहूर्तरेषविजयीकल्याणसंपत्स्वनिः। यस्मिन्ना
 यमहाभिषेकविभवंशोणीप्रलीनाखिलक्ष्मीपालोत्तिरमवंगारुणपतिभूभृकुलग्रामणीः। एषा ज्योतिर्वि
 दिः अनुभूतस्योपनयनातनिलयिः। परिजनः श्रुत्वा हं पश्चात्सनेविमुहूर्तविलंबिअग्रहसेहे कथमा
 सनेपिमुहूर्तकिंविलंब्यतेमहामात्येः। मंत्रिणः। नाथविस्मृताकिगुर्वीशा। नायमवसरोनरेश्वरविज्ञापना
 कर्णनस्या। महास्ठान्यामेवानुगृह्यताममी। रुद्रः। क्षिरसिधतेचखलुतातस्यासा। किंतुनोपदिश्यतेपुनर
 नंतरकरणीयं। एतत्प्रकृतानुगुण्येनान्योन्यपरिभाषणात्परिभाषणं। पुत्रपददकस्यस्यस्यसहस्रसरसि
 धमुमेरुकलअदरीमहेहोयमस्मिन्कवतिवकधरेविप्रनाप्रवेदिमास्तोषप्रावमस्ते पुरोधसः। सवि

शिव

प्र. रु. ना.

नयसंभ्रममुपसृत्य। स्वीकृतमहाभिषेको वितवेष्टः कनकवेदिका माहोरोहत रुद्रदेवमहाजपययिः भवद्भुज
शिवरमारोहतु मेदिनी रुद्रः। तथा भवत्विति वेदिका मारोहति। नृपास्त्रप्रणामं। मंगलवेदिकां परिवार्या विजय
तां काकतिकुलस्वामी। एष नरेश्वरपत्युपासनात् प्रसादः। परिजनः। विलोक्य स प्रमोदकोतुकं। पुधपद्यदक
ल असाणुं सहरसरस्त्रिद्युसुमेरुकण अदरी महेंद्रोद्यपकिवचक वतिचक्रधरो विअकल अवेदिमारु लोप आ
वरुहो पूर्वपर्वत कनकसानुं सहस्त्ररश्मिरिव। समेरुकटकतटं महेंद्रश्च पक्षिचक्रवर्तिनं चक्रधरश्च कनक
वेदिमारुहः प्रतापरुद्रः। मंत्रिणः। काकतीश्वरारुह्यतो मद्रासनो अमात्याः पुरोधसो महभिषेकाय तीर्थस
लिलपूणित्र कनककलशान्धारयन्ति। रुद्रः। तथा भवत्विति स्वयं भूदेवं काकवृक्षांश्च प्रणमनृसिंहासने
समुपविशति। पुरोधसः। चप्यभिर्मंत्रणसुरभीकृतसलिलार्क कनक कलशान् अमात्यहस्तेष्वपि विधाय सा
दरं। प्रतापरुद्रनृपते काकतीय कुलो वितैः प्रज्ञानुरत्नैः शोलीपालया चंद्रतारकं। इत्याशीर्वादसाधुवादयमा

शिव
२४

नपाणिग्रहणकौतुकत्वरमाणमहाराज्यलक्ष्मीमंजीरक्षितितामोदितस्यर्षभदेवप्रमोदादहासोपवृंहितं
कतीयकुलश्रेयः प्रस्तावनादिंदुमं विशावलंबितधरणीभारस्विनानां फणीद्वप्रभृतीनां प्रहर्षस्वेलाविडंबि
नंधर्मप्रतिष्ठा मंगलकहलीमनोहरमहाभिषेकपुद्गलप्रशंसिनंकनकजयघंटिकानादमभिसंरधानाः स
त्वरप्रतापरुद्रमभिविंबति एषवांछिताथप्राप्तिशानंदः एकतोवैतालिकाः सहस्रतिशयमुखैः हे लोकाः पिव
तसवः प्रसृतिभिः कल्याणवार्तामृतं जातः काकतिवीररुद्रनृपतेश्याभिषेकोत्सवः ॥ अद्यारभ्यकलिः कृतः
कृतयुगे राजचवती मेदिनी देवाः पूणहविर्भुजस्तदधुनायूयकृताथीकृताः ॥ अन्यतोवैतालिकाः ॥ आरुहेवर
वीररुद्रनृपतौ सिंहासनं शासितुस्तस्यास्तदिति पागौलिवलभीः स्वच्छंदमारोहति लोकांस्त्रीनधिरोहतो वि
रवधीकीर्तिप्रतापो कलादारो हतिवविंध्यभूधरतटीः प्रत्यर्थिनः पार्थिवः ॥ दक्षिणतोवैतालिकाः ॥ गायंतीर
उमोदते निजवधूः ॥ उत्तरतोवैतालिकाः ॥ प्रसृभ्यः कुलभूभृतामपि हरिर्दत्तावलानां महाकुंभेभ्योपि फणाभृता

अ-रु-ना-

मधिपतेर्मूर्ध्नासिहस्रादपि। कूर्मेइस्यवखर्परादपिजगत्प्रसातसारोन्नतौवाहौसंप्रतिवीररुद्रनृपतेः प्राप्नोति
छामही। एष सर्वदुःखशमनोत्समयः। मंत्रिणः। अहोप्रतापः काकती यज्ञयश्चरस्य। यदिदानीं प्रतापरुद्रस्य
महाभिषेकपयः कलायेनिपततिराज्ञा। प्रणामनम्रेषुशिरः सुतेषांतैः कलितस्वस्वपदाभिषेकः। पुरोधसः। का
कतीयकुलोत्तंसराज्यलक्ष्मीसंवरेणस्वगियमुत्तंशीक्रियतामिति। पटवंधनमाचरति। सर्वसंप्रमोदातिशयः।
प्रियेनः प्रियेनः। एषा प्रकृतकार्यस्थिरीकरणकृतिः। मंत्रिणः सर्वतोवलोक्य। कः कोत्रभोः। आनीयतां छत्रं। वा
मरुगुर्व। प्रविश्यपतीहारः यदाज्ञापयति महामात्या इति क्रम्यतानुपानयति। राजानः प्रांतवर्तिनो नरपतयो
भ्येसादरं प्रगृहीत्वा यथोचितमाचरति। पुरोधसः। सहर्षातिशयः। श्रूयेतेवहवो महानृपतयोः किंतैरनीहर्क
मेरीहः। नैविश्वजनीनशौर्यमहिमा जागर्त्तिकः स्मातले। बालक्रीडितदिग्जयस्त्रिभुवनक्षेमकरप्रक्रियः किं
कुर्वन्। समस्तभूपतिगणः श्रीवीररुद्रो यथा। एतदखिलातिशायित्वमुखेन प्रकृतकार्यानुमोदनाद्वापलां। य
त्ताकतीयानृपराज्यविलासविद्रुयकाययावसुमतीविजहातितापं। छत्रेण तेन हतलक्ष्मणिवीररुद्रे

शिव
२५

तपत्रविभवाः सुहृदो द्विषश्चा एष राज्यप्राप्तिहेतुभूतछत्रोपकरणरूपकार्यदर्शनात्पूर्वभावः। मंत्रिणः। सविन
यमुपसृत्य॥ नाथकाकतीय्यलक्ष्मीपते सनाथास्सर्वाः प्रकृतयः सुराजानेत्वादिवृक्षते। तस्मात्प्रतमहास्थानं
प्रसाधयतु देवः। पुरोधसः। आचार्यकाकतीय्यनरेश्वराणां। यन्महाभिषेकानंतरं प्रजानी योगक्षेमपरीक्षणी
राजा। यदाज्ञापयैधर्मविदइत्युत्तिष्ठति। काकतीय्यकुलरक्षाः ससंभ्रममुच्चैः। प्रकांतमुर्वीश्वरमोलिरत्नैः कु
र्वन्ति नीराजनमर्जुनाक्षयः। प्रतापरुद्रस्य जगत्पदी पप्रतापनीराजितदिङ्मुखस्या नृपतयः॥ शिरस्यु अंजलि
वधा। अहोचरितायां संप्रतं आस्माकी चक्षुष्मता। यथास्वल्बीहृगुभूयते यतः। नीराजयत्यं अपुरीरमण्यः प्र
दीपजालेश्चलमर्त्यजंडा। नंदाननागे त्रपतिं रज-यस्ता रागणैर्मरुमिव स्फुरद्भिः। सर्वजयशर्हं कुर्वन्ति महाराज
काकतीश्वर। सज्जीकृतं सिंहासनं सर्वतः परिष्कृतमिदं महास्थानमंडपं सनाथीक्रियता। प्रतिहारः। ससंभ्रमं
पुरोभूत्वा देवइतइतः। राजा। सगौरवं परिक्रम्य महास्थान्यां सिंहासनमारोहति। सर्वं आनम्य यथा हमुपविश
ति। प्रतिहारसमयोचितं परिक्रम्य साभिमानं मूर्धाभिषिक्तान् कनकवेत्रलतयानिर्दिशति॥ कालिं गात्रनिषीद

प्र. रु. ना.

रा

कौंकलपतेदूरेभवांगेश्वरप्रांतसंश्रयमालवेदज्ञानकैः सोपायनंप्रापय। पांश्यायेभवसेवणक्षितिपतेपश्चा
काद्येवसम्बामीसंप्रतिवीररुद्रनृपतिः सर्वाक्रमादीक्षते॥ नृपतयः प्रणम्ययथाहमुपविशति। पुरोधसः। स्व
स्तिकाकतीयकुलावतीणयिसुवर्णकेतनायमहिम्नोऽयमुप्रजसाकाकतीयान्वयेनसनाथानित्रीणपि
जगति। रासितंयविनीतानानरेदत्त्वयिशासति। मध्यस्ततास्यलोकस्यविरैणचर्थतांगता। राजा। सविनयस्व
यंभूदेवप्रसादानुक्रूलानांभवदासीर्वादानांफलमिदं। काकतीयक्षत्रयद्वर्धते। मंत्रिणः। राजन्प्रतापरुद्र
वर्धाकाकतीयानांभागधेयविभूतयः। एवंभूताविवर्ततेयत्कुलालंबनंभवान्नृपपुरोधसगनकेवलंकाकवी
यानामेवपुण्यपरिपाकः। अपितुसर्वासामेवप्रजानांप्रविश्यप्रतिहारः। देवसर्वाः प्रकृतयोवर्णवृक्षाश्च
त्यप्रतिहारमध्यासते। मंत्रिणः। शीघ्रं प्रवेश्यतां। प्रतिहारः। यसैशोपत्ययेमात्माइतिनिष्क्रम्यतामिस्सहपुनः
प्रविशति। वर्णवृक्षाः सहर्षां राजानमवलोक्य। वरः प्रतापरुद्रोयंवधूरेषावसुंधरा। स्वयंघटयितादेवः स्व
यंभूस्सदृशकर्मः। एवस्वयंभूदेवस्यस्वयंसंधातृत्वादद्भुतप्राप्तिरुपगृह्णन्। सविनयमुपसृत्यसामिन्निशं

शिव
२६

भरावल्लभप्रतापरुद्रसर्वांगीः फलविश्रमैकवसते किं नात्र नाशास्महेयद्वा विप्रविभोस्वयं भूविशिवेनस्तव
माशिवः ॥ किंचित्सविभुर्भवनपिसमोगोरीश्रियोर्वल्लभोवाच दार्कमिमांभवं कृतयशोरसोयुर्वारसतं ॥ मं
णः ॥ स्वामिन्नेते स्वयंभवः सुधियः ॥ राजासादरं प्रणमति ॥ अन्ये सहवतिशयमग्रतः स्तित्वा ॥ महाराजकाकती
श्वरायस्त्वहोत्रमहतरस्य जगतां वा तु स्वयं भूविभोस्तदादृक्कृतिं दुर्तेर्महिमभिस्त्वियेर्द्वितीयोभवत् ॥ देवी
सोगणपेश्वरः प्रतिकलं स्फारप्रसादो भूवो ननु मे कुलमंडनस्य महती पुष्ट्यातिराज्यश्रियं ॥ पुरोधसः ॥ स्वा
मिन्नेते गणपतीश्वरस्य सुधियः ॥ राजासादरं नमस्करोति ॥ अपरे सविस्मयप्रमोदं ॥ स्वामिन् त्रिलिंगदेशपरमे
श्वर ॥ येर्देशस्त्रिभिरेषयाति महती रव्यातिं त्रिलिंगारव्यया येषां काकतिनाथकीर्तिविभवेः केलासशोभाः क
ताः ॥ देवास्तत्प्रसरत्प्रसादमधुराश्रीशैलकालेश्वरदाक्षारामनिवासिनिः प्रतिदिनं त्वं ह्यसे जाग्रतु ॥ पुरो
धसः ॥ राजनेकशिलानगवासिनो महाद्विजास्तरवरा जायथोचितं वंदते ॥ मंजिणः ॥ साधीया नाशीर्वद
मइति ॥ यथोचितं सर्वानुपवेशयंति ॥ राजासोल्लासं ॥ राजनेकशिलावल्लभा ॥ साहस्यं शवमैदवं च महतीयदे

कुले विष्टते ते जाते लघुनी। गुणैर्विजयिनि श्रीकाकतीय्या नृपे। भूपाले शुभवत्पतापयशसोः पुणर्विचंद्रश्च
 योः प्राप्यानुग्रहमूर्ति तेषु पुनरप्येते लभेते स्थिते। राजा। सर्वाभ्युपगच्छति। पुरोधसः। यथाहं सर्वं प्रवेशयंति। प्र
 कृतयः॥ विजयतो विजयतो वीर रुद्र महाराजः। भूपाः संतु विशयसंश्रुणु महे भास्वत्कुलालं कृती रामो यं नम
 गामलोचनपथं ते नैव खिन्ना वयं। अद्य त्वां वरवीर रुद्र नृपते तस्यावतारांतरं वीक्ष्येवं चरितार्थतां वसुमती मङ्ग
 यगाहामहे। मंत्रिणः। स्वामिन्सं प्रतेयथाहं महर्णायमाननीय्याः पौराणां श्रेणयः। राजा। सानंदोदायं। जाग
 तुराजशब्दोयं ममैवाज्ञाफले कभूः। राज्योपभोगविभवः सर्वसाधारणो हि नः। सर्वसंप्रमोदसदृशोयं प्रसादः।
 काकतीय्यकुलतिलकस्य भवतः। राजा प्रसीदतु भगवान् स्वयं भूनाथ इति। पुरोहितावर्जितकनककलश
 सलिलधारा पुरसरं सकलभोगसमग्रान् ग्रामान् सप्रसयादरं ससत्कारं विप्रसात्करोति। अन्येषामपि शा
 मवासिनो मथा प्रधानैर्सभावनामाचरति। नृपाः सामात्यपुरोहितमुखाय महाघण्टिगजानुरगरथाभरण
 विशेषान्पुपायनानियथावकाशमुपनीय्य विरचितांजलयः काकतीय्यमहाराज। त्रायस्वेत्यनुवाद एव भु

विष्णु

वनवाणैकवद्वतेत्वद्वाइति सिद्धसाधनमिदं विश्वैकनाथेत्वपि। त्वत्तर्भेवसतिगतास्मइति वस्त्वर्थमि
शोरोहरेः कुक्षिस्थस्त्वलविष्टपस्यसदृशकिंवात्रविज्ञाप्यते॥ राजा। सप्रसादे। अमात्यानवलोकयति। मंत्रिण
राजनेतेसोमार्कवैश्यानरपतयोमहतीमर्हणमर्हति। तेनस्वेषुविषुपदेषुप्रतिष्ठाप्यतां। प्रस्थापनीयाश्च। रा
जातथेतिनरपतीत्यथोचितसंभाव्यंप्रस्थानमादिशति। राजानः सहस्रतिशयंप्रणम्यकाकतीश्वरकृपावलो
कननिर्वर्तितप्रयाणमंगलादिगंतविहारिणे दत्तयातदाज्ञयाकृतसाहाय्यानिष्क्रान्ताः। प्रकृतयश्चिरमनु
सर्तव्याकाकतीश्वरपरिपालनपरिपाटीमहाराजेनेतिनिष्क्रान्ताः। पुरोधसः। साश्चर्यप्रियमिज्ञाते। विद्वान्य
स्यपदाजयोः प्रकटयंत्युगस्विरोपास्यतोपाणीसूचयतः सचापकुलिशाकु उद्धाहलीलाभुवः। नेत्रेशरदपुंड
रीककुबिनीलीलावतारहरेराख्यातस्तदितीहसिद्धवचनप्रत्यक्षमीक्षामहे। राजासविनयवीडं। किमसाध्यास
यभूदेवमूर्त्यंतराणांभूदेवानांभवती अनुग्रहस्य। पुरोधसः। सादरं। महाराज। काकतीश्वरकुलवासनावासि
तयाभवदुपासनायापरंप्रसेदिवान्परस्सहस्रप्रसादोमुखः स्वस्वयंभुनाथः किंतेभूयः प्रियमुपकरोतु।

